

ΖΕΡΟΝΟΤ ΧΡΟΝΙΚΑ

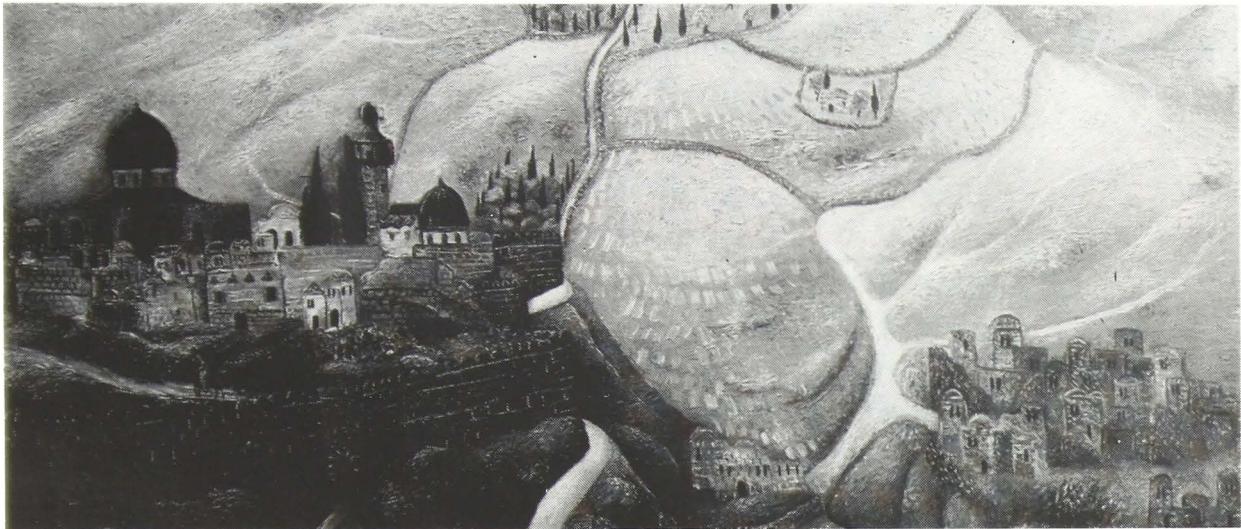
ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ Η' • ΑΡΙΘΜ. 79 • ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1985 • ΤΙΣΡΙ 5746



כִּנְרָמֶצֶה וּתְרַה אֹור

«Διότι λύχνος είναι ἡ ἐντολή καί φῶς ὁ νόμος»,
(Παροιμ. 6:23)



Παλιά Ιερουσαλήμ — έλαιογραφία Reuven Rubin 1925.

Οι σχέσεις μεταξύ 'Ιουδαισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ

Οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ - Καθηγητοῦ κ. ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗ

Σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸ Κεντρικό Ἰσραηλιτικό Συμβούλιο δὲ
Ἀκαδημαϊκός - Καθηγητής κ. Κων. Γ. Μπόνης, Πρόεδρος τῆς
Ἄρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἀναφέρει:

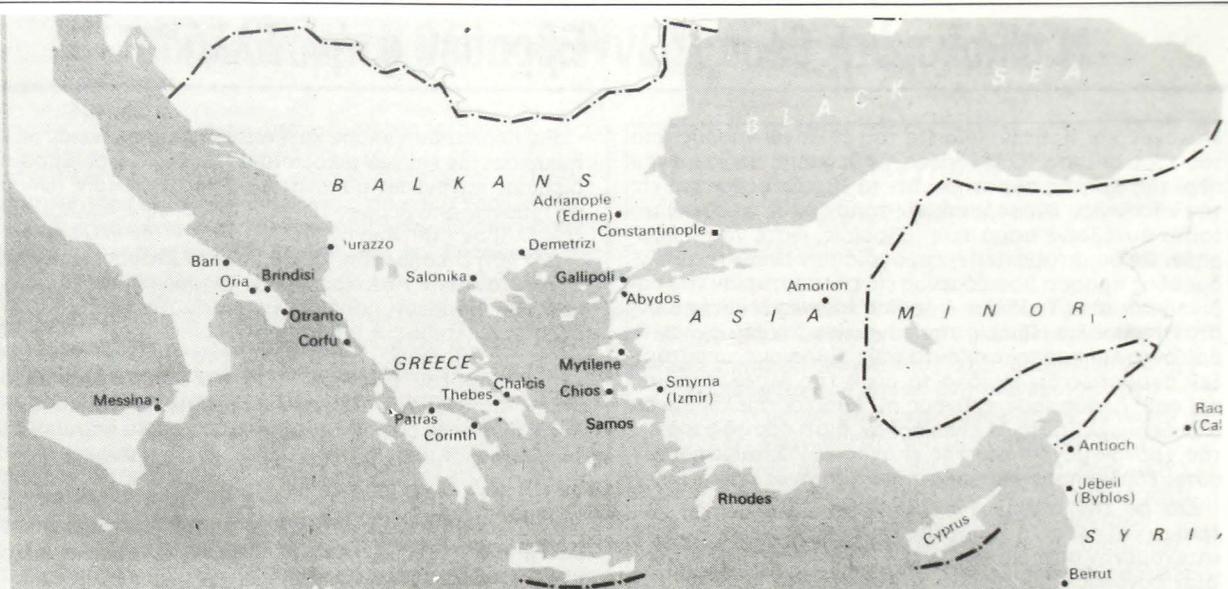
Κύριε Πρόεδρε,

«Πάρακολουθῶ μετά μεγίστου ἐνδιαφέροντος ὅλα τὰ δημοσιεύματα τῶν ἀξιόλογων περιοδικῶν »Ισραηλιτικά Νέα» καὶ «Χρονικά», ἐκ τῶν ὅποιών καὶ διδάγματα καὶ πνευματικάς καὶ θρησκευτικάς ὀφελείας καρποῦμαι. Θά ἦθελα νά είχα τήν δύναμιν ὥστε νά ἐπιδράσω δχι πρός ἔνωσιν, ὅπως προσπάθειαι καταβάλονται ύπό τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως πρός ἔνωσιν τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλά πρός ἀδελφοποίησιν τῆς Μιᾶς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας μετά τῆς Ἰσραηλιτικῆς — τῆς Ἐβραϊκῆς Θρησκείας, τῆς Μητρός ὅλων τῶν χριστιανῶν. Τό μόνον πού ἡμποροῦμεν οἱ μορφωμένοι καὶ μάλιστα οἱ θεολόγοι ἐπιστήμονες εἶναι νά ἔξαιρωμεν τήν Ἀγάπην, ἡτις ἀποτελεῖ καὶ τήν Οὔσιαν τοῦ Ἐνός ἀληθινοῦ Θεοῦ. Νά ἀποφεύγομεν δέ κάθε τι πού ὑποθάλπει τάς ἀντιθέσεις, τάς μισαλλοδοξίας καὶ τάς συγχρόνους ἥ ἐκ τοῦ παρελθόντος ἀντιρρητικάς, ἀκόμη καὶ ἔχθρικάς τάσεις. Ἡ οἰκουμενι-

κότης τοῦ Χριστιανισμοῦ δέν εἶναι πρωτογενής. Προηγεῖται ἡ τοῦ Μωυσέως διακήρυξις τῆς Μονοθεϊστικῆς Θρησκείας οἰκουμενικῆς σήμερον ἀποδοχῆς. Λυποῦμαι διότι οὔτε τόν χρόνον ἔχω, ἀλλ' οὔτε καὶ τήν ἐκ τῆς ἡλικίας μου ὄριακήν πίεσιν διά νά ἀναλάβω διά τῆς γραφίδος τήν ἀδικαιολόγητον ιστορικήν πολεμικήν τῶν Χριστιανῶν συγγραφέων κατά τῆς Θρησκείας τῶν Ἐβραίων, ἐξ ἣς ἐγεννήθη καὶ διά τῆς ὅποιας ἡνδρώθη καὶ ἐξηπλώθη ὁ Χριστιανισμός.

Πιστεύσατέ με, Κύριε Πρόεδρε, ὅτι ἀγρυπνῶ πολλάκις, ἀναζητῶν τούς λόγους διά τούς ὅποιους οἱ Χριστιανοί συγγραφεῖς ἀντετάχθησαν εἰς τήν Ἐβραϊκήν Θρησκείαν, ἐν ἣ καὶ δι' ἣς ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν καὶ τήν ὅποιαν κατά βάσιν ἀνεγνώρισαν καὶ ἀναγνωρίζουν. Πάντως, τό γε νῦν, τοῦτο εὔχομαι. Τήν ἀποφυγήν ἀναξέσεως ἀντιπαλαμωμένων καὶ ἔχθρικῶν πολλάκις διαθέσεων. Ἄμοιβαία κατανόησις καὶ ὑπέρ πάντα Ἀγάπη, φέρουν τήν συμφιλίωσιν, τήν μόνην ὁδηγοῦσαν εἰς τήν ἀδελφοποίησιν, πέραν τῶν δογματικῶν διαφορῶν».

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Σύγχρονο Βιτρώ με τήν ἐπτάφωτη λυχνία. «Ἐργο τοῦ Heschel Scholmo.



Χάρτης Βυζαντινής Αύτοκρατορίας τόν 12^ο αιώνα, δημοσιεύθηκε τά σημαντικότερα κέντρα έγκαταστάσεως Εβραίων.

‘Η οἰκονομική θέσις τῶν Ἑβραίων στήν Ἑλλάδα

’Από τήν Ἰδρυση τοῦ Βυζαντίου μέχρι τόν 16^ο αι. *

‘Υπό τοῦ Δρος Λ.Θ. ΧΟΥΜΑΝΙΔΗ, Καθηγητοῦ ΑΒΣΠ

Αι πηγαί σχετικώς με τήν Ιστορίαν τῶν Εβραίων ἐν Ἑλλάδι σπανίζουν, ιδιαιτέρως δέ δύσον ἀπομακρύνομεθα εἰς τό βάθος τοῦ χρόνου. Είναι γνωστόν διτοι οἱ Ἑβραῖοι εἰς τήν Βυζαντινήν Αύτοκρατορίαν ἀπήλαιουν ἐλευθεριῶν, αἵτινες ἡσαν εἰς αὐτούς διγνωστοι εἰς τήν Δύσιν ἐνεκα τῆς ἐναντίον τῶν στάσεως τῆς Πατικῆς Ἐκκλησίας, ἡ οποία τούς ἔχθρεύετο ὡς σταυρώσαντας τόν Χριστόν, ὡσάν ὁ Χριστός νά μήν ἦτο Ἑβραῖος καὶ θλοὶ οἱ Ἑβραῖοι νά ἡσαν ὑπεύθυνοι διά τό μαρτύριον του. Ἡ Πατική δύμας Ἐκκλησία δεχομένη τήν κατά τῶν Εβραίων θείαν κατάραν (!) προέτρεψε — ὡς ἔχουσα ἐπιφροήν καὶ ισχύν καὶ ἐπί τῆς κοσμικῆς ἑξουσίας — διά τήν διοργάνωσιν τῶν γκέτο παραλλήλως μέ παντοειδεῖς διώξεις καὶ ἀπανθρώπους ταλαιπωρίας, αἵτινες δχι μόνον τούς Εβραίους ἀφαντάστως κατευτύρανησαν, ἀλλά καὶ χριστιανικά κράτη, ὡς λ.χ. ἡ Ἰσπανία καὶ ἡ Γαληνοτάτη, ἀπεγυμνώθησαν τής οἰκονομικῆς αὐτῶν δραστηριότητος! *

τά διάφορα μέρη τῆς Ἐλλάδος διά νά ἀνθίσουν κοινότητες τούτων εἰς Παρνασσόν, Θεσσαλονίκην, Κωνσταντινούπολιν, Σπάρτην, Χαλκίδα, Κύπρον, Κέρκυραν, Τήνον,

* J. Juster: *Les Juifs dans l'Empire Romain*, (Paris, 1914), vol. 1 - 11. Στ. Ξανθουλίδη: *Οι Εβραῖοι ἐν Κρήτη ἐπί Ένετοκρατίας* («Κρητική Στοά», «Ηράκλειον 1909») - N. Βέη: *Οι Εβραῖοι τῆς Λακεδαιμονίου καὶ τοῦ Μυστρᾶ*, «Νουμᾶς», τομ. Γ', Νο 166, 1905 - A. Ἀνδρεάδη: *Οι Εβραῖοι ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει*, «Ἐργα» 1, σελ. 609, κ.ἐπ. τοῦ Ιδίου, *Les Juifs et le fisc dans l'Empire Byzantin*, «Ἐργα» 1, σελ. 629 κ.ἐπ. S. Krauss: *Studien zur Byzantinisch-jüdischen Geschichte*, (Βιέννη 1914) - I. Noiret: *Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination venitienne en Crète de 1380 A 1485* (Paris, 1891) - M. Levy, *Revue des études juives* (Paris, 1893) - I. Ρωμανοῦ: *Ἡ-βραική κοινότης τῆς Κερκύρας* (‘Εστία, 1891) τομ. 1, Νο 24, 25. Ἐπίσης γενικότερον ἐπί τοῦ θέματος εἰς τά ἔργα τῶν: S Borsari: *Studi sulle colonie Veneziane in Romania nel XIII secolo* (Napoli, 1966) - C.N. Sathas: *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age*, (Paris, 1880 - 1890) - F. Thiriet: *La Romanie venitienne au Moyen Age. Le développement et l'exploitation de la Romanie coloniale venitienne (XII - XV siecles)*, (Paris, 1959) - D. Jacoby: *La féodalité en Grèce médiévale. Les assises de Romanie, sources, applications et diffusion* (documents et recherches sur des pays Byzantins Islamiques et Slaves et leurs relations commerciales au Moyen Age (Paris - La Haye 1971), L. Hōumanidis: *Staatwirtschaft und Handel in Byzanz* ("Scripta meritoriae", No 1/2 1971 - 72).

Οι “Ελληνες ἀπό τῶν ἀρχαίων χρόνων ἐπέδειξαν ιδιαίζουσαν εύνοιαν εἰς τά κοινότητας τῶν Εβραίων ἐπιτρέψαντες καὶ τήν μετ' αὐτῶν ἐμπορίαν, κατά δέ τούς ἐλληνιστικούς χρόνους ἢφησαν τούτους νά διαβιοῦν ησύχως καὶ νά ἀπολαμβάνουν μάλιστα καὶ ὀρισμένων προνομίων.

Κατά τούς βυζαντινούς χρόνους οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἐπέτρεψαν τήν ἐγκατάστασιν Εβραίων ἀνά-

Η οικονομική θέσις των Εβραίων στην Ελλάδα

Μύκονον και Κρήτην, ιδία εἰς τάς ἐν λόγῳ νήσους ἀπό τοῦ 13ου αἰώνος. Ο Ἀνδρέας Ἀνδρεάδης προκειμένου περὶ τῆς Κρήτης παρατηρεῖ ὅτι τὰ ἑβραϊκὰ ὄνόματα εἰς τὴν νῆσον δὲν ἀνεφέροντο εἰς τόπον προελεύσεως, ὡς τοῦτο συνέβαινε παρά τοῖς Ἑβραίοις, ὥστε νά μή θεωρηθεῖ ὡς συμπτωματική ἡ παρουσία των ἐν αὐτῇ. Ο Ἀνδρεάδης προσέτι βασιζόμενος εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ ραβίνου Βενιαμίν Τουδέλα, ὃ ποίος ἐπισκεφθεῖς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἶδε εἰς τὴν συνοικίαν Στενού ὄχλον ὑβρίζοντα καὶ προπηλακίζοντα τοὺς Ἑβραίους, ὑπεστήριξεν ἀντιθέτως ὅτι εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ καθ' ὅλους τοὺς χρόνους οἱ Ἑβραίοι ἀπελάμβανον ἐλευθεριῶν³. Τούτο δέ εἶναι ὁρθόν, διότι ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὸν χρόνον μόνον ἀπό τῆς ἐποχῆς τῶν Σταυροφοριῶν οὗτοι ἦδιώθησαν καὶ ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα.

Διά δέ τὴν στάσιν τῶν βυζαντινῶν ἔναντι τῶν Ἑβραίων ἐπί πλέον, ὃ Τουδέλας ἔθεωρησεν τὴν ὑπὸ αὐτῶν κατεχομένην συνοικίαν ὡς γκέτο, ἐνῶ εἶναι γνωστόν ὅτι ιδίαν συνοικίαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατεῖχον καὶ οἱ Πιστᾶτο, οἱ Ἀμαλφιτανοί, οἱ Ἐνετοί κ.ἄ. ἡτο δέ ἡ τοιαύτη κατοχὴ συνοικίας προνόμιον παραχωρηθέν εἰς τούς ξένους ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων (Περὶ τούτων εἰς Λ.Θ. Χουμανίδη: op. cit. σελ. 310, 314). Καὶ σήμερον, ὅμως, οἱ Ἑβραῖοι διακατέχονται ἀπό τὸ συναίσθημα τῆς συμβιώσεως εἰς ὅλαν αὐτῶν συνοικίαν. "Οσον ἀφορᾶ δέ εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Τουδέλα ἀναφερόμενον ὑβρισμὸν καὶ προπηλακισμὸν τῶν Ἑβραίων, ἡτο ἐν μεμονωμένον γεγονός, ὡς εἶναι γνωστόν, συνήθως δι' ὑβρεῶν λούονται οἱ διαπληκτιζόμενοι περιλαμβάνοντες εἰς αὐτάς οἰκογενείας, κοινότητας, τόπους ἔτι καὶ ἔθνοτητας. Προκειμένου ὅμως περὶ Κρήτης, ὃ ἰδιος ταξιδιώτης ἐπισκεφθεῖς τὴν νῆσον (1250) παρετήρησεν ὅτι ὑπῆρχε τοιαύτη ἐλευθερία διά τοὺς Ἑβραίους, ὥστε αὐτὴ διέβρωσε καὶ τὴν ιδίαν αὐτῶν θρησκείαν. Οὕτοι - ὡς λέγει ὁ Ἑβραῖος Ραββίνος — προστήρχοντα ἐνώπιον χριστιανικῶν δικαστηρίων καὶ ἀπέφευγον ἔτι καὶ τὸ τελετουργικόν των λουτρῶν, ἐνῶ δέν ἤσαν τακτικοί εἰς τὴν Συναγωγὴν καὶ περιειδιάζαν ἀνά τὰς πλατείας, τούς κήπους, ἢ ἐπεδίδοντο εἰς θαλασσίους περιπάτους φλυαροῦντες⁴. "Οταν, ὅμως, οἱ Ἐνετοί κατέλαβον τὴν νῆσον, τὰ πράγματα μετεβλήθησαν. Τό ἔτος 1412 οἱ Ἐνετοί διέταξαν τὸν Ρέκτορα Ρεθύμνου (Νομάρχην) νά κλείσῃ τὴν Συναγωγὴν, ἡ οποία διά νά ἐπαναλειτουργήσῃ ἐπρεπε νά καταβάλῃ εἰς αὐτούς 800 ύπερπυρα, προσέτι δέ τοῦ ἐζήτησαν νά περιορίσει τούς Ἑβραίους εἰς ὅλαν αὐτῶν ἀγοράν ὡς τοῦτο συνέβαινε εἰς Χανιά καὶ Χάνδακα — εἰς τὴν οποίαν ἐπρεπε νά μεταφερθοῦν καὶ τὰ καταστήματά των καὶ αἱ ἀποθήκαι των⁵. Τό δέ ἔτος 1423 τὰ σχετικά ταῦτα διατάγματα περιέλαβον ἀπάσα τὰς ἐν τῇ Αὐτοκρατορίᾳ ἐνετικάς κτήσεις. Εἰς ταύτας περιελαμβάνετο καὶ ἡ Ἐπτάνησος, καθὼς καὶ αἱ ἐν Πελοποννήσῳ κοινότηται των ἐν Μεθώνῃ, Κορώνῃ, Μονεμβασίᾳν, Ναυαρίνον, Πάτρας, Ναύπλιον καὶ "Αργος.

* * *

Οἱ Ἐνετοί εἰσελθόντες εἰς τὸν βυζαντινὸν χῶρον μετέφερον καὶ τά ἥθη των, τά ἔθιμά των, τὴν γλώσσαν των, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν δέσμην τῶν φεουδαλικῶν των νόμων (Assises). Οὕτω εἰς τὰ μέρη τὰ ὅποια ἡδη ἀνεφέραμεν συναντώμεν τὴν χρῆσιν τῶν ὅρων φέουδον (feudo), φεουδάρχη (feudarchos) ὡς ἐπίσης καὶ ἐτέρους ὄρους ἀναγομένους εἰς τὴν ἵπποσύνην (vassalalite, vassalagio).

Εἰς Κέρκυραν ἡ νῆσος κατενεμήθη εἰς βαρωνείας μέ επικυριαρχίαν ἐπί τῶν μικρῶν ιδιοκτητῶν, ἐνῶ οἱ Ἑβραῖοι διεβίονταν κανονικῶς μολονότι πρός ἔξασφάλισιν των, ἀπό πιθανήν ἀπό μέρους τῶν Ἐνετῶν δίωξιν, πολλοί τούτων ἔλαβον ἐλληνικά ὄνόματα⁶.

'Ως ἡδη ἐπεσημάνθη, ή εἰσβολή τῶν Σταυροφόρων εἰς τὴν Βυζαντινήν Αὐτοκρατορίαν ἐσήμαινεν καὶ τὰς διώξεις τῶν Ἑβραίων, παρά τὴν συμπαράστασιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἡ ὅποια οὐδέποτε προεκάλεσε δεινά εἰς τούς Ἑβραίους. Παράδειγμα τῆς τοιαύτης στάσεως τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας είναι καὶ ἡ ἐγκύλιος τὴν ὅποιαν ἀπηγόμενες ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης τὸ ἔτος 1568 πρός τούς ἐν Κρήτη ὁρθοδόξους ἔνεκα παραπόνων τῶν Ἑβραίων πρός αὐτόν. 'Ἐννοεῖται ὅτι ἡ συμπεριφορά αὐτη ἐνίων Ἐλλήνων ὀφείλετο εἰς τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπιδρασιν τῆς Καθολικῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας, οἱ δέ Ἑβραῖοι ἐπεζήτησαν τὴν συμπαράστασιν τοῦ Πατριαρχείου ἐκ φύσου μήπως τὰ μεμονωμένα ἐπεισόδια ἐπεκτείνοντο εἰς κατ' αὐτῶν διώξεις.

'Ἐν πάσει περιπτώσει, ἡ ὡς ἄνω ἐγκύλιος ἔγραφεν τά ἔξης: «Τούτου χάριν ἡ μετριότης ἡμῶν γράφουσα ἀποφαίνεται ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἵνα ὅσοι τῶν χριστιανῶν τὰ τοιαῦτα ποιοῦσιν καὶ συκοφαντίας ἀδίκως ρίπτουσιν κατ' αὐτῶν ἐπὶ ζημίᾳ καὶ ἀπώλεια αὐτῶν ἀδίκω καὶ παραλόγω, δσοι μή ἀρκούμενοι τῇ κρίσει τῶν ἐνδοικτάτων αὐθεντῶν ἐν τῇ ἀδίκω θεωρίᾳ αὐτῶν ὄρμῶσιν αὐθαδῶς καὶ ἀνυποστόλως καὶ χείρας αἴρουσι κατ' αὐτῶν, οἱ τοιοῦτοι ὑπάρχωσιν ἀφορισμένοι ὑπὸ Θεοῦ Παντοκράτορος καὶ κατηραμένοι καὶ ἀσυγχώρητοι καὶ μετά θάνατον ἄλυτοι: ἡ γάρ ἀδίκια καὶ συκοφαντία καθ' οὐ ἄν παραχθεῖ καὶ τελεσθεῖ ἀδίκια ἐστί, καὶ οὐκ ἐστί ποτε τὸν ἀδικούντα εἶνα ἀνεύθυνον ἐκ τοῦ προφασίζεσθαι ὅτι ἐτερόδιον ἡδίκησε καὶ οὐκ εὔσεβη, ἐπει καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός ἐν Εὐαγγελίοις μηδένα φησί διασείσητε μηδέ συκοφαντήσητε, μή διαχωρίζων πάντως μηδέ χώραν διδούντος τοῖς εὔσεβεσιν ἀδικεῖν τούς ἀλλοτριόφρονας»⁷.

* * *

Δέον ἐπίσης νά ληφθῇ ὑπόψιν ὅτι οἱ Ἑβραῖοι Ραββίνοι καὶ ὁ ἐν Θράκῃ δράσας διδάσκαλος τοῦ Πλήθωνος Γεμιστοῦ ἑβραῖος φιλόσοφος Ἐλισσαΐος ὁ πωαδήποτε ἐσπειραν τὸν σπόρον γεφυρώσεως τῆς μεταξύ ὄρθοδόξων Χριστιανῶν καὶ Ἰσραηλιτῶν θρησκευτικῆς ἀνοχῆς. Κατά συνέπειαν οἱ Ἑβραῖοι ἐν Βυζαντίῳ εύσησκοντο εἰς πολὺ καλυτέραν μοίραν ἀπό ἐκείνης τῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. "Οταν, ὅμως, οἱ Σταυροφόροι, ὡς λεηλάται καὶ ἄγρια θρία κατέλαβον τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἐθρυμμάτισαν τὸ Βυζαντινὸν κράτος, τότε τὸ ύφιστά μενον κλίμα ἔναντι τῶν Ἑβραίων μετεβλήθη. 'Αφοῦ ἐδήσωσαν τὴν συνοικίαν των οἱ Σταυροφόροι τούς ἐπέβαλον παντοίας ταπεινώσεις, πλήν τῶν πυρκαϊῶν καὶ τῶν θανατώσεων διά νά ἀρχίσουν μετά τῶν καθολικῶν ιερέων ἔντονον κατ' αὐτῶν προπαγάνδαν. 'Υπό τάς συνθήκας αὐτάς ὄρθοδόξοι τινές ιερεῖς καὶ πολίται ἐπηρεάσθησαν δυσμενῶς κατά τῶν Ἑβραίων, ὥστε τινές τούτων νά προβοῦν καὶ εἰς πράξεις ἔναντιον 'Ἑβραίων, τά τοιαῦτα ὅμως γεγονότα ἥσαν ἀσήμαντα καὶ κατ' ἀριθμόν⁸. Πιθανόν εἰς τινας περιπτώσεις καὶ εἰς ὄρισμένας περιοχάς τοῦ Βυζαντίου νά παρετηρήθησαν ἔκτοτε τοιαῦτα ἐπεισόδια, ὅμως, ὡς ἡδη ἐλέχθη, ἥσαν ταῦτα σπάνια καὶ μικρᾶς ἐκτάσεως.

"Η Κρήτη συγκεντρώνουσα 'Ἑβραίους κατά τη διάρ-

‘Η οικονομική θέση των Εβραίων στήν Ελλάδα

κειαν αἰώνων, ὅχι μόνον ἀπό χώρας τῆς Μεσογείου, ὡς ή Ἰταλία καὶ ή Ἰσπανία, ἀλλὰ καὶ ἀπό τὴν Γερμανίαν παρεῖχεν ὡς ἥδη ἐλέχθη, εἰς αὐτούς σημαντικάς ἐλευθερίας. Ο 14ος αἰών φαίνεται πώς είναι καὶ ἡ χρονική περίοδος κατά τὴν ὁποίαν προσελκύσθησαν εἰς τὴν νῆσον οἱ περισσότεροι Εβραῖοι Σικελίας καὶ Καταλωνίας⁹. Εκ διαφόρων συμβολαίων μισθώσεως ἐργασίας ἢ ἀλλού ἀντικειμένου συμβολαίου συναντώμενον ὄντοματα ‘Εβραίων διά νά συμπεράνωμεν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τούτων ἐν Κρήτῃ ἔχοντων μάλιστα καὶ σημαντικήν θέσιν εἰς τὴν οἰκονομίαν τῆς Μεγαλονήσου,¹⁰ πλεῖστοι ὅμως τούτων διεβρώθησαν ἀπό πλευρᾶς ηθῶν, γλώσσης, ἔτι καὶ θρησκείας ὑπὸ τῶν Ελλήνων. Η τοιαύτη διάβρωσις εἰς τούς Εβραίους παρατηρεῖται ιδιαιτέρως κατά τὴν ὑπό τῶν Ἐνετῶν κατοχήν τῆς Κρήτης, ὅποτε οἱ Εβραῖοι ἀνεζήτησαν καταφύγιον εἰς Ἑλληνικά ὄντοματα καὶ προέβησαν εἰς ἐπιγαμιαίας σχέσεις μετά τῶν Ελλήνων φροντίζοντας ἄμα νά προσαρμοσθοῦν εἰς δυνατόν εἰς νοοτροπίαν, ἥθη καὶ συμπεριφοράν πρός αὐτούς. Οὕτως, ὅπως ἐν Κρήτῃ τὸ ἵδιον καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐτερα μέρη τῆς Αὐτοκρατορίας, Εβραῖοι καλοῦνται Καψάλης, Ραφάηλ, Νομικός, Μπενίζλος, Πίντος, Κορές, Ἀλιφέρι κ.α. Τινές δέ τούτων ἐγκατέλειψαν καὶ τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων τους, ἐνώ Εβραῖοι ἔφεραν χριστιανικά ὄντοματα ὡς: Εἰρήνη, Αναστασία, κ.α.¹¹ Περὶ τούτων δέ πληροφορούμεθα καὶ ἔξ ἐγκύρων ίστορικῶν πηγῶν, ὡς τοῦ Ἀνδρεάδη, ὁ ὄποιος μνημονεύων τὴν Συνθήκην μεταξύ Ἀλεξίου Καλλέργη καὶ Jesaya ἀναφέρει ὅτι εἰς τῶν ὄρων της ἡτού ὑπὸ τοῦ Καλλέργη τεθείς «Οἱ Ιουδαῖοι νά ἡμποροῦν κατοικεῖν ὅπου θελήσωσιν»¹².

Ο Ἀνδρεάδης ἐπίσης μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ὁ Τουδέλας κατά τὴν ἀνά την Ελλάδα περιγήστιν του συνήντησε Εβραίους μέ ελληνικά ὄντοματα, τινες τῶν ὄποιων μάλιστα ἔλαβον καὶ ὄντοματα ἐκ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μυθολογίας, ὡς λ.χ. ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος Λευκάδος (Ἄρτης), ὁ ὄποιος ὄνομάζετο Ήρακλῆς¹³.

Οι Ἐνετοί πάντως, καθώς καὶ οι λοιποί κατακτηταὶ Λατίνοι, ἐπεζήτουν τὸ «διαίρει καὶ βασίλευε» μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Εβραίων διό καὶ ὑπενόμευον συνεχῶς τὴν μεταξὺ τῶν προσέγγισιν διά τῆς ὑποχθονίου προπαγάνδας των. Κατά τὴν ὑπό Τούρκους δουλείαν οἱ κατακτηταὶ δέν ύστεροσαν εἰς τὴν πολιτικήν ταύτην. Διό καὶ ὅταν ὁ Μέγας Βεζύρης Μπεντερλή - Ἄλη Πασᾶς ιδών Εβραίους μεταξύ τοῦ πρό της Πύλης τοῦ Πατριαρχείου συγκεντρωμένου ὄχλου προέτρεψεν καὶ διέταξεν αὐτούς νά ρίψουν εἰς τὴν θάλασσαν τὸν ἀπάγονοςτισθέντα κοινόν ἔχθρόν» πατριάρχην Γρηγόριον Ε'. Καὶ μόνον τρεῖς Εβραῖοι ἐκ τοῦ πλήθους ἐκείνου συνήργησαν εἰς τὸ μακάβριον ὄσον καὶ ἀκατανόμαστον τούτο κακούργημα¹⁴.

Οι Ἐνετοί ὅμως, δέν ἡρκέσθησαν μόνον εἰς τὴν θρησκευτικήν καὶ πολιτικήν κατά τῶν Εβραίων προπαγάνδαν, ἀλλὰ ὑπό τὸ πρόσχημα ὅτι οὗτοι ἐσταύρωσαν τὸν Ιησοῦν θεῖσαν χεῖραν καὶ ἐπὶ τοῦ πλούτου των. Οἱ Ισαάκ Λεβύ (ορ. cit.) ἀναφέρει ὅτι η Γαληνοτάτη δέν ἐδίστασε θεμιτῶς καὶ ἀθεμίτως νά ἐπωφεληθῆ τῆς περιουσίας τῶν Εβραίων. Οι Ἐνετοί δέ πλήν τῶν παντοίων τρόπων ἀλλοτριώσεως τοῦ πλούτου τῶν Εβραίων ἐπέβαλον καὶ ἀναγκαστικά δάνεια (1410, 1413, 1414, 1416, 1421) ἀξίας 2.000 σκούδων, τό δέ 1447 τό ποσόν τούτο ἀνῆλθεν εἰς τὴν τάξιν τῶν 5.000 σκούδων διά νά ἀνέλθῃ τό ἔτος 1452 εἰς 30.000 σκούδα καὶ νά κατέλθει εἰς 1.000 σκούδα τό 1464.¹⁵ Υπό τάς συνθήκας αὐτάς παρετηρεῖτο καὶ μετακίνησις τοῦ Εβραϊκοῦ πληθυσμιακοῦ στοιχείου, τό ὅ-

Μένγκελε

Γυμνά κι ἀπέλπιδα κορμιά μιλοῦσαν γλώσσα ρίγους
Μάτια γεμάτα ἀπ' ἔκπληξη μιλοῦσαν γλώσσα πόνου

Καὶ στῶν ἀερίων τό θάλαμο παράδων τό πνεύμα
ὕστατο φόρο ἀφανισμοῦ πού γύρευε ὁ δεινάστης.

Καὶ Σύ ἀπαίσις Μένγκελε γιατρέ δαιμονισμένες
Ἡ εύαισθησία σου κουφή στή σιωπηλή κραυγή.
Πίστευε ἡ μαύρη σου ψυχή πώς βρήκεν εύκαιρια
νά παιξει ρόλο θανατά καὶ ρόλο ἀλχημιστή.

Σάν κόρακας πού ὄρεγεται ψωφήμια σ' ἐρημιά
τά αίμοβόρα σου ἔνστικτα γύρευες νά χορτάσεις.
Ἄλλοι σέ προσαγόρευαν ἀγγελο τοῦ θανάτου
Κι ἐγώ λέω γεννήθηκες μέ σπέρμα τοῦ διαβόλου.

Ἡ ἀδιαντροπία σου ἀδίστακτη γιά δύο ἀδελφούλες
νάνους πού ἔβαλες πάνω στή σκηνή γυμνές γιά νά γελάσεις
φιλοδοξία είχες τυφλή νά είρωνευθεῖς τόν πόνο
μέ κεῖνο τό Σαρδόνιο τό μισητό τό γέλιο.

Ἡ Ιστορία στιγμάτισε τό ἔργο σου τό αἰσχρό.
Γίνεσαι τώρα ἀθάνατος σέ πάνθεον ἀνηθίκων.
Ἐσύ πού δέν ἐδίστασες μέσα σέ κόλπους γυναικῶν
νά βάλεις — γιά ἔνα πείραμα — σπέρματα πηθίκων.

Εύαγγελος Σουλτάνης
Θεσσαλονίκη

ΣΗΜ.: Ἐρέθισμα γιά νά γράψω τούς στίχους αύτούς ἡταν ἡ φρικτή Ιστορία πού δημοσιεύθηκε στό τεύχος 76 τοῦ περιοδικοῦ «Χρονικά» (Ἀπριλίου - Μαΐου 1985) γιά τόν γιατρό Μένγκελε.

ποίον καθ' ὅλην τήν Αὐτοκρατορίαν ἀνήρχετο εἰς 15.000 -20.000 ἀναλογούντων 2.500 διά τήν Κωνσταντινούπολιν εἰς τήν ὄποιαν μετήρχοντο κυρίως τό ἐπάγγελμα τοῦ ἐμπόρου καὶ μεταξουργοῦ, ἐνώ εἰς τήν περιοχήν τοῦ Παρνασσοῦ τό τοῦ γεωργοῦ¹⁶. Εἰς Θήβας καὶ Σπάρτην ἡσαν εἰδικευμένοι ἐργάται μετάξης καὶ πορφύρας εἰς δέ τήν Θεσσαλονίκην ἐμποροὶ καὶ χειρώνακτες¹⁷. Ο ὑπό τοῦ Voterra διδόμενος ἀριθμός τῶν κατοίκων τῆς Κρήτης ἀνήρχετο εἰς 192.000 - 725.000 ψυχάς τῶν Εβραίων δέ εἰς 3.000, ἡτοι τό ἐβραϊκόν στοιχεῖον δέν ἦτο πολυάριθμον¹⁸. Κατά δέ τό τέλος τοῦ 16ου αἰώνος ἐν τῇ Κρήτῃ οἱ Εβραῖοι ἡσαν μόνον 1.160, δεδομένου ὅτι ἀπό τής 25ης Μαΐου 1389 οἱ Εβραῖοι ἔξαναγκάσθησαν νά μεταναστεύσουν¹⁹.

”Ηδη ἀπό τοῦ ἔτους 1344 ἡ συμπεριφορά τῆς Συγκλήτου τῆς Γαληνοτάτης παρέμεινεν αύστηρά ἐναντί τῶν Εβραίων, ὅταν διά τάς ἀνάγκας τῆς Σταυροφορίας (1344 - 1345) εἰς Σμύρνην ἐπεβλήθη ἀναγκαστική εἰσφορά διά μὲν τούς φεοδάρχας τῆς Κρήτης 3.000 σκούδα, διά τούς ἀστούς 1.500 καὶ τό αὐτό ποσόν ἰδιαιτέρως διά τούς Εβραίους ἡτοι πέρα τῆς κανονικῆς τῶν φορολογίας, τῆς ἴσοτιμίας σκούδου πρός ὑπέρπυρον 1:4²⁰. Πλήν, ὅμως, τῆς ἀναγκαστικῆς ταύτης εἰσφορᾶς οἱ Εβραῖοι ἐπεβαρύνοντο μέ υποχρέωσιν πληρωμῆς βαρυτάτου φόρου ἐπιτηδεύματος (Tansia), καθώς ἐπίσης καὶ εἰς μεγαλυτέραν καταβολήν κομμερκίων ἀπό ἐκείνην τῶν

‘Η οικονομική θέσις των Εβραίων στην Ελλάδα

Ιουδαισμός — Χριστιανισμός Δύο άνειδωλες θρησκείες

«Ο Χριστιανισμός άρχικά είσηλθε άνειδωλος, μέσα στό δεδαφος τοῦ έλληνισμοῦ καὶ ὅχι μόνον άνειδωλος ἀλλά καὶ μέ τὴν όρμη νά καταστρέψει τά εἰδωλα, ὅλα τά αἰσθητά μορφώματα τῶν θεῶν, δηλαδή τά ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης. Ως πρός αὐτό ό Χριστιανισμός εἶχε ἀκόμη μέσα του τά κατάλοιπα τοῦ Ιουδαισμοῦ, ό όποιος ήταν θρησκεία άνειδωλη καὶ εἶχε φοβερό μίσος ἐναντίον τῶν εἰδώλων. "Ολοι οἱ ἀγῶνες τοῦ Ἰσραὴλ ἐναντίον τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐξηγοῦνται ἀπό αὐτή τῇ βαθύτατη πίστη, ἀλλά καὶ ἡ φθορά τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ἡ κακοτυχία του ἀποδίδεται ἀπό τούς προφῆτες στήν συναναστροφή του μέ τά εἰδωλα εἴτε ἀπό τὴν Αἴγυπτο εἴτε ἀπό τή Βαβυλώνα τά παρελάμβανε. "Οπως ἡ ἔρημος, ὅπου μέσα ἐγεννήθηκε ἡ θρησκεία τοῦ Ἱερουσαλήμ, εἶναι δίχως μορφή καὶ δίχως κανένα σχεδόν αἰσθητό ἀντικείμενο, γιατί ἡ ζωή καὶ ἡ μορφή στήν ἔρημο εἶναι σπανιώτατα, ὅμοια καὶ ἡ θρησκεία τοῦ Ἰσραὴλ εἶναι άνειδωλη καὶ μισεῖ τά εἰδωλα θανάσιμα».

I.N. Θεοδωρακόπουλος
«Εύρωπη καὶ Σοσιαλισμός»,
Αθήνα 1982, Β' έκδοση, σελ. 151

ἄλλων κατοίκων τῆς Κρήτης. Καὶ ἐν Ζακύνθῳ ὅμως καὶ Κεφαλληνίᾳ ἐνῶ οἱ Εβραῖοι δέν ἐπλήρωναν φόρους (15ος - 16ος αἰών) ἐπί Ενετοκρατίας ἐτέθησαν εἰδικοί ἐπί τούτων φόροι (toccī)²¹.

Διά τὴν εἰσαγωγὴν ύφασμάτων λ.χ. ἐπεβαρύνοντο μέ 1% ἐπί πλέον εἰς κομμέρκιον φόρον²², ἐπί δέ τοῦ ἐξαγομένου σιδήρου μέ ἐπί πλέον 1 ύπερπυρον διά κάθε 480 kgs. δι' ἔκαστον δέ μέτρον ἡ μέρος ἐλαίου (2 x 15,79 λίτρα) 2 gros.²³ "Οσον ἀφορᾶ εἰς τάς μεταφοράς ἀγαθῶν ἐπεβάλλετο πληρωμή ἐπί πλέον 5% ισχύουσα διά τὴν Εύβοιαν καὶ ἵσως καὶ διά τά ἄλλα μέρη τά κατεχόμενα ὑπό τῶν Λατίνων. Γεγονός πάντως είναι ὅτι ἐν Ζακύνθῳ καὶ Κεφαλληνίᾳ κατά τὸν 15ον ἔτη καὶ κατά τάς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰώνος, οἱ Εβραῖοι δέν ἐπλήρωναν εἰδικούν φόρου, οἱ Ενετοί ὅμως δέν ἐδέχθησαν αὐτή τήν μεταχειρίσιν τῶν καὶ ἐπέβαλον ἐπί αὐτῶν τήν προαναφερθεῖσαν εἰδικήν φορολογίαν (toccī)²⁴.

Ἐπαχθείς ὅμως ὥπωσδήποτε φόρος ἡτο ό ἐπιβαλλόμενος ἐπί προικός ιουδαίας νεάνιδος,²⁵ ἐνῶ ἡτο τοιαύτης ἐντάσεως ἡ προπαγάνδα τῶν Ενετῶν κατά τῶν Εβραίων, ὥστε ὡς ἀναφέρει ὁ Mesulam Menahem Volterra, οἱ ἔμποροι ἡνάγκαζον τούς Εβραίους νά ἀγοράζουν τούς καρπούς τούς ὅποιους εἶχον ἐγγίσει διά τῆς χειρός των²⁶.

Πλέον ὅμως τῶν οικονομικῶν καταπιέσεων οἱ Εβραῖοι ἔχηναγκάσθησαν ὑπό τῶν Ενετῶν νά περιχαρακωθοῦν, ὡς ἥδη ἀνεφέρθη, εἰς τά γκέτο εἰς τά ὅποια ὑ-

πῆρχε Συναγωγή καὶ ἐγένετο ἡ λατρεία τῶν Εβραίων, ὑποχρεωθέντων τούτων ἐπί πλέον νά ἀναγράφουν ἐπί τῶν θυρῶν τῶν οἰκιῶν τῶν τό γράμμα Ο καὶ νά φοροῦν κιτρίνιας ἐνδυμασίας, τῶν γυναικῶν τῶν φερουσῶν κίτρινον πέπλον²⁷.

* * *

Τοιαύτη ἡτο η οἰκονομική θέσις τῶν Εβραίων ἐν τῇ Βυζαντινή Αὐτοκρατορίᾳ, καὶ μέχρι τοῦ 16ου αἰώνος καὶ ἡ καταπίσεις τούτων ὑπό τῶν Λατίνων καὶ δή ἀπό τῆς ἐποχῆς καθ' ἓν κατεκτήθη ἡ Πόλις τῶν πόλεων ὑπ' αὐτῶν. Διότι μόλις ἥλωθη ἡ βασιλεύουσα πλήν τῶν ἐπιβληθέντων ἐπί τῶν Εβραίων βασάνων οὗτοι ὑπεχρεώθησαν εἰς βαρύτατην φορολογίαν..

Εἰς μόνον τὸν Βαΐλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπλήρωναν κατά τὴν ἀφίξην τῶν 10 ύπερπυρα καὶ ἔτερα δέκα κατά τάς ἔορτάς του Ἀγίου Μάρκου καὶ τῆς Ἀναλήψεως, καθώς καὶ πλούσια δῶρα²⁸. Ἀντιθέτως, ὑπό τὸ Βυζάντιον ὁ κεφαλικός φόρος (κεφαλιτιών) πού ἐπλήρωναν ἐν Χίῳ ὡς συνέχειαν τῆς τοιαύτης φορολογίας ισχυούσης ἐπί Ρώμης κατηργήθη²⁹, ὅπως κατηργήθη καὶ ὁ Fiscus Judaicus, ὅταν μετεφέρθη ἡ πρωτεύουσα ἀπό Ρώμης εἰς Κωνσταντινούπολιν³⁰, ἡ ὅποια ὅταν κατελήφθη ὑπό τῶν λεσητῶν Σταυροφόρων ἔχαρακτηρίσθη ὑπό τοῦ Βιλαρδούνιου «Ville mult bonne et mult richess»³¹.

Ἐπί τῇ βάσει τῶν ὅσων ἐλέχθησαν συμπεραίνομεν ὅτι οἱ Εβραῖοι ὑπό τούς "Ελλήνας ἀπήλαυον ἐλευθεριῶν καὶ ὄπωσδήποτε θρησκευτικῆς ἀνοχῆς, ἡ εἰσοδος ὅμως τῶν Λατίνων μετέβαλεν ἐν τινι τήν ἐναντίον τούτων συμπεριφοράν τῶν Ελλήνων. "Ετι καὶ κατά τὴν Τουρκοκρατίαν, οἱ Εβραῖοι διεβίουν ἡσύχως μετά τῶν Ελλήνων διά νά ιδρύουσαν καὶ τάς ιδίας αὐτῶν εύημερούσας κοινότητας εἰς Πελοπόννησον, Στερεάν Ελλάδα καὶ Μακεδονίαν. Διό καὶ ὑπέκειντο εἰς τήν Βουλιμίαν καὶ τήν θηριωδίαν τοῦ ἐκάστοτε κατακτητοῦ τῆς Ελλάδος, ὡς τοῦτο συνέβη καὶ ἐπί τῶν ἡμερῶν μας μέ τάς χιτλερικάς ναζιστικάς ὄρδας, ὅταν κατέκτησαν αὗται τήν Ελλάδα.

Τῶν Εβραίων

50 μ.Χ.

Ζωγράφος καὶ ποιητής, δρομέυς καὶ δισκοβόλος, σάν 'Ενδυμίων ἔμορφος, ὁ Ἰάνθης Ἀντωνίου.

'Από οἰκογένειαν φίλην τῆς συναγωγῆς.

«Η τιμότερές μου μέρες εἰν' ἐκεῖνες πού τήν αἰσθητική ἀναζήτησην ἀφίνω, πού ἐγκαταλείπω τόν ὥραϊο καὶ σκληρόν ἐλληνισμό,

μέ τήν κυρίαρχη προσήλωσι σέ τέλεια καμωμένα καὶ φθαρτά ἀσπρα μέλη.

Καὶ γένομαι αὐτός πού θά ηθελα

πάντα νά μένω· τῶν Εβραίων, τῶν Ιερῶν Εβραίων, ὁ οὐλός».

"Ἐνθερμη λίαν ἡ δήλωσίς του. «Πάντα νά μένω τῶν Εβραίων, τῶν Ιερῶν Εβραίων-».

"Ομως δέν ἐμενε τοιούτος διόλου.

'Ο Ήδονισμός κι ἡ Τέχνη τῆς Αλεξανδρείας ἀφοσιωμένο τους παιδί τόν είχαν.

Κ.Π. Καβάφης

- 1) Η Ισπανία λ.χ. τη έπιπρορή τής Έκκλησίας, υιοθέτησε δύο άντιοκονομικά διατάγματα (1492 και 1502) δι' ων έξεδιώχθησαν οι ίκανοι εις τήν μεταλλουργίαν και γενικώς εις τάς τέχνας μουσουλμάνοι και οι κατέχοντας τάς κλείδας τού εμπορίου Έβραιοι. Η Γαληνοτάτη έπισης έξεδιώξεις τούς Έβραιους, άλλα τούς έπανεγκατέστησε (1580) διά νά άναζωγονηθεί ή οίκονομία της και ή δραστηριότης τών ναυπηγείων της (Λ.Θ. Χουμανίδη, *Οικονομική Ιστορία και ή έξελιξης τών οικονομικών Θεωριών*, Βιβλιόν Γ'. τομ. Β', σελ. 5. B. Pullan: *Rich and poor in renaissance Venice*, (Oxford, 1971), σελ. 542, έπισης εις C. Roth: *The history of the Jews of Venice* (Philadelphia, 1930).
- 2) Η μεταέν Έλληνων και Φοινίκων - Έβραιών έμποριά άναγεται εις τούς χρόνους τών Μηκυνών (G. Contenau: *La Phénicie*, (Paris, 1949) ἐπί δέ Έλληνιστικών χρόνων οι Έβραιοι έν Αιγύπτῳ κατείχον ιδιαν συνοικιαν παρά τώ Δέλτα τού Νείλου και άπλαυσον προνομίων, χωρίς, όμως, και νά κατέχουν άξιώματα εις τήν διοίκησαν και τόν στρατόν (E. Bevan, *Histoire des Lagides*, (Paris, 1943) σελ. 134, 135.
- 3, 4). A. Άνδρεάδη: *Les Juifs et le fisc Byzantin* (εις «Έργα» τομ. 1, σελ. 664). Ο Άνδρεάδης πάντως έξ αρχής ύποστηριζει οτι ύπερεβλήθη ό αντιστητισμός τού Βυζαντίου (ιβ. σελ. 637). Ο J.B. Bury, *History of the later Roman Empire, from the death of Theodosius I to the death of Jushnian* (Vol. 1, σελ. 382, έπαν. N.Y. 1958) λέγει: «Υπό τήν Χριστιανικήν Αύτοκρατορίαν οι Έβραιοι κατείχον, κατά τό πλειστον, τά προνόμια πού άπελαμβανον πρότερον. Η Έκκλησία ήτο άνικανος νά πείσει τό Κράτος όπως εισάγει καταπιεστικά κατ' αὐτών μέτρα ή και νά τους έξορισει έκ τής Αύτοκρατορίας (ιβ). Τούς άπηγορεύετο όμως νά κατέχουν χριστιανούς σκλάβους (*Cod. Theod.*, XVI 18,15). Άπηγορεύετο δε έπισης εις αύτούς νά κατέχουν υψηλάς θέσεις και μεγάλα άξιώματα μολονότι ο νομοθέτης τελικώς άπεβλεπεν εις προστασίαν τών έλευθεριών των (*Νεαρά LV*, Αύτοκράτορος Μανουήλ Κομνηνού — J. Gir. Rom. III 440 - 442 —). Έν τούτοις ύπηρχον και ίερωμένοι, οι ίποιοι φανατισμένοι, κατ' αὐτών, δέν έδισταζον νά διακηρύξουν, όπως ο ίωάννης Χρυσόστομος, ότι «δαιμονες κατώκουν εις τάς ψυχάς των». (Part. *Grecæ*, Ed Migne σελ. 852).
- 5) I. Noiret: *Documents*, σελ. 213.
- 6) I. Τυπάλδου: *Η κατά τάς Ιονίους νήσους Φεουδοκρατία* («Χρυσαλύς», έτος Β', 1864, σελ. 517). Η Έβραική κοινότης πάντως έν τή νήσω έτέλη ύπο ειδικήν εύνοικήν μεταχειρίστην (I. Ρωμανού, ένθ' άνωτ., σελ. 647).
- 7) A. Άνδρεάδη: *Oι Έβραιοι έν τώ Βυζαντινώ Κράτει* («Έργα» 1, σελ. 625).
- 8) Ο G. Walter (Η καθημερινή ζωή εις τό Βυζάντιον έλλ. μετ. σελ. 150) άναφέρει οτι έπι Θεοδοσίου Β' και Βασιλείου Α' έγιναν διώξεις και πιεσίεις έπι Έβραιών, άλλα νομίζω οτι ύπερεβάλλει διότι αι έγκυροι πηγαί δέν άναφέρουν τοσαύτης έκτασεως γεγονότα.
- 9) D. Jacoby: *Quelques aspects de la vie Juive en Crète dans la première moitié du XV Siecle*. Πεπραγμένα τού Γ'. Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τομ. Β' έν Αθήναις 1954, σελ. 110, III.
- 10) Οι Έβραιοι έν Κρήτη ώς πληροφορούμεθα έκ τού Νοιρέτ ήσαν εύποροι διακρινόμενοι ώς «Cum maximo havere et valde ddives, multi et ddives multi et potentes». (I. Noiret: *Documents*, σελ. 13, 88, 417, D. Jacoby: σελ. 113).
- 11) D. Jacoby: **Αύτόθι**.
- 12) A. Άνδρεάδη: *Oι Έβραιοι έν τώ Βυζαντινώ Κράτει* («Έργα» 1) σελ. 624, 625.
- 13) A. Άνδρεάδη: *Oι Έβραιοι έν τώ Βυζαντινώ Κράτει* («Έργα» 1) σελ. 622.
- 14) A. Άνδρεάδη: «Έργα» τομ. 1, σελ. 666.
- 15) A. Άνδρεάδη: *Les Juifs et le fisc dans l'Empire Byzantin*, («Έργα» 1) σελ. 667.
- 16, 17) Περι τούτων και εις Άνδρεάδην: *Oι Έβραιοι έν τώ Βυζαντινώ Κράτος*, («Έργα», τομ. 1), σελ. 613. A. Bos: *La Peloponèse Byzantine jusqu'en 1204*, (Paris, 1959), op. cit. σελ. 85. D. Zakythinos: *L'Hellenique Contemporaine* (series III, 1949) σελ. 129 - 130. N. Γιαννοπούλου: *Συμβολαί εις τήν Ιστορίαν τών Ιουδαϊκών παροικών εις τήν άνατολικήν Ηπειρωτικήν Ελλάδα*, (Ελληνική Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδῶν, VII, 1930), σελ. 253 - 282 και X σελ. 169 - 191. N. Bohn: op. cit. σελ. 10 - 11.

‘Αλέξανδρος Ιανναῖος και Άλεξάνδρα*

‘Επιτυχεῖς και πλήρως ίκανοποιημένοι, ο βασιλεύς Άλεξανδρος Ιανναῖος, κι ή σύζυγός του ή βασίλισσα Άλεξάνδρα περνοῦν μέ προπορευομένην μουσικήν και μέ παντούν μεγαλοπρέπειαν και χλιδήν, περνοῦν ἀπ' τές οδούς τής Ιερουσαλήμ.

‘Ετελεσφόρησε λαμπρώς τό έργον πού ἀρχισαν ό μέγας Ιούδας Μακκαβαῖος κι οι τέσσαρες περιώνυμοι ἀδελφοί του· και πού μετά ἀνενδώτως συνεχίσθη ἐν μέσω πολλών κινδύνων και πολλών δυσχερειών. Τώρα δέν μεινει τίποτε τό άνοικειον.

‘Επαυσε κάθε ύποταγή στούς ἀλαζόνας μονάρχας τής Αντιοχείας. Ίσου ό βασιλεύς Άλεξανδρος Ιανναῖος, κι ή σύζυγός του ή βασίλισσα Άλεξάνδρα καθ' δλα ίσοι πρός τούς Σελευκίδας. Ιουδαῖοι καλοί, Ιουδαῖοι ἀγνοί, Ιουδαῖοι πιστοί — πρό πάντων.

‘Αλλά, καθώς πού τό ἀπαιτούν οι περιστάσεις, και τῆς έλληνικής λαλιᾶς εἰδήμονες· και μ' Ελληνας και μ' έλληνιζοντας μονάρχας σχετισμένοι — πλήν σάν ίσοι, και ν' ἀκούεται.

Τώραντι έτελεσφόρησε λαμπρῶς, έτελεσφόρησε περιφανῶς τό έργον πού ἀρχισαν ό μέγας Ιούδας Μακκαβαῖος κι οι τέσσαρες περιώνυμοι ἀδελφοί του.

Κ.Π. Καβάφης

* ‘Αλέξανδρος Ιανναῖος και Άλεξάνδρα. Ο Άλεξανδρος Ιανναῖος ήταν βασιλιάς στήν περίοδο τής έβραικής ἀνεξαρτησίας, πού ἀρχίζει τό 143 π.Χ. και διαρκεί ὡς τήν κατάλυση τής ἀπό τούς Ρωμαίους. Ο Ιανναῖος ήταν, κατά κάποιον τρόπο, «έλληνίζων», κατά τά νομίσματα του είχαν και έλληνικές έπιγραφές.

18, 19) A. Άνδρεάδη: *Les Juifs et le fisc*, σελ. 667.

20) Thiriet: op. cit. σελ. 228.

21) A. Άνδρεάδη: *Η οικονομική διοίκηση τής Βενετοκρατίας έν Επτανήσω* (έν Αθήναις 1921, τομ. Β') σελ. 120 - 164.

22, 23) Thiriet: σελ. 227, 229, 231. Τά κομμέρκια διαδεχθέντα τήν έπι Ρωμαϊκών χρόνων ὄκταβα, τελωνειακού φόρου Ad valorem (12,5%) κατ' ἀρχάς ἀνήρχοντο εις 12% και κατόπιν εις 10% ἐπί τής άξιας τών εισαγομένων και ἔξαγομενών έμπορευμάτων (Λ. Χουμανίδη: *Οικονομική Ιστορία και ή έξελιξης τών Οικονομικών Θεωριών*, Τόμος Α' (Αθήναις 1980), σελ. 327, ἐνθα και βιβλιογραφία.

24) A. Άνδρεάδη: *Η οικονομική Διοίκησις*, σελ. 122.

25) Thiriet: σελ. 300.

26) Thiriet: **Αύτόθι**.

27) Thiriet: σελ. 299. Ο Γάλλος ταξιδιώτης Leon Heuzey (*Excursion dans la Thessalie Turque*, Paris, 1927 σελ. 13) τό έτος 1858 ἐπισκεφθεῖς τήν τουρκοκρατουμένην Θεσσαλίαν συνήντησε Έβραιας κόρας φερούσας κιτρίνους πέπλους ίσως κατά συνήθειαν ἡ κατ' ἐπιβολήν τών Τούρκων κατακτητῶν.

28) A. Άνδρεάδην: *Les Juifs...* («Έργα» 1), σελ. 649.

29) Γ. Ζολώτα: *Ιστορία τής Χίου*, Αθήναι 1924, ο όποιος άναφερει οτι Έβραιοι (15 οικογένειαι) έν Χίω ήσαν τελείως έλευθεροι (ιβ. σελ. 253 κ.έπ.).

30) A. Άνδρεάδην: σελ. 614.

31) Ch. Diehl: *La colonie venitienne à Constantinople*, "etudes Byzantines", No 1250.



Τύποι 'Εβραίων του Μεσαίωνα

Γυναίκα από την Κωνσταντινούπολη — 'Εβραίος τής Σμύρνης — Ζεύγος 'Εβραίων της Πολωνίας — 'Εβραίος τής Ινδίας

Οι 'Εβραῖοι στό μεσαιώνα

Οι σχέσεις με τούς "Έλληνες"
Ή συμπεριφορά τῶν Βυζαντινῶν καὶ μετά τῶν Τούρκων

Υπάρχουν μερικές παλιές έκδόσεις, πού ή ανάγνωστή τους δχι μόνο προκαλεῖ γοητεία, ἀλλά καὶ περιέχει ἔξειδικευμένες πληροφορίες καὶ στοιχεία πού δύσκολα μπορεῖ νά βρεθοῦν ἄλλοι.

Μιά τέτοιου είδους ἔκδοση, πού κυκλοφόρησε στήν αγγλική γλώσσα στό Παρίσι τό 1948, ἀναφέρεται στούς Ρωμανιώτες 'Εβραίους, πού ζούσαν στή διασπορά στή βυζαντινή αύτοκρατορία, κατά τήν περίοδο τῶν σταυροφοριῶν καὶ μετέπειτα μέχρι στήν δθωμανική κατάκτηση. Οι λεπτομέρειες πού ἀναφέρονται στήν ἑργασία αὐτή πού τήν χραφεῖ ενας ἀπό τούς σοφούς τοῦ 'Ισραήλ τῆς διασπορᾶς, ὁ Γιουσούά Στάρρ, είναι πολύ ἐνδιαφέρουσες καὶ συναρπαστικές, ἰδιαίτερα γιά τόν ἑλληνικό χώρο. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί περισσότερο γιά πηγές τίς ἐντυπώσεις τῶν περιηγητῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, κυρίως, τῶν 'Εβραίων. Γενικά οι ἐντυπώσεις αὐτές δέν είναι πάντα ἀξιόπιστες ως πρός τήν ἔξελιξη τῶν ιστορικῶν γεγονότων. "Ομως, ἀποτελοῦν πολύτιμη πηγή γιά τή διακρίβωση τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν 'Εβραίων καὶ τῶν 'Έλληνων κατοίκων τῶν διαφόρων πόλεων κατά τήν ἐποχή τῶν σταυροφοριῶν. Χαρακτηριστική είναι ἡ διαπί-

στωση τοῦ συγγραφέα:

«Μεταξύ τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τῆς 'Αδριατικῆς καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς 'Ασίας, ύπηρχαν περισσότερες ἀπό 40 νησιωτικές καὶ ἡπειρωτικές πόλεις (ἐπιπρόσθετα καὶ ἔνας ἀρκετά μεγάλος ἀριθμός χωριῶν) πού κατοικοῦσαν ὅμαδες 'Εβραίων... "Ολες αὐτές οἱ πόλεις καὶ τά χωριά πέρασαν ἀπό τόν χριστιανικό στόν ὁθωμανικό ἔλεγχο κατά τόν 14ο, 15ο ἢ 16ο αἰώνες...». Ο συγγραφέας ἀναφέρεται κυρίως στήσ σχέσεις 'Έλλήνων καὶ 'Εβραίων κατά τήν περίοδο αὐτή, προχωρεῖ δέ καὶ στήν ἔξεταση τῶν σχέσεων αὐτῶν κατά τήν τουρκοκρατία ὅσες φορές μπορεῖ νά θεωρηθοῦν σάν ἔνα είδος, ὅπως τονίζει, συνέχειας τῆς «έλληνοεβραϊκῆς» ίστορίας, κατά τά πρώτα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας.

Στή συνέχεια ἀναφέρεται στή θέση τοῦ ἐβραϊκοῦ στοιχείου μετά τίς σταυροφορίες καὶ πρίν ἀπό τήν τουρκική κατάκτηση καὶ τονίζει: «Κατά τήν ἀρχή τοῦ 13ου αἰώνα, ἡ βυζαντινή αύτοκρατορία είχε ἔναν πλατιά κατανεμημένο ἐβραϊκό πληθυσμό πού ἀπολάμβανε ἐπί δύο καὶ περισσότερους αἰώνες τά ἀγάθα τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς σταθερότητας. Στά μεγάλα κέντρα τοῦ 'Εβραι-

Οι Έβραιοι στό μεσαίωνα

σμού, δύος ή Κωνσταντινούπολη και ή Θήβα, οι Έβραιοι διακρίνονταν για τήν παραγωγή μεταξωτών φορεμάτων και κεντημάτων, καθώς και τήν έπιδοσή τους σέ αλλες τέχνες και στό έμποριο, ένων ένας ύπολογίσιμος άριθμός άσχολούνταν με τή γεωργία. Ή σταθερή αυτή κατάσταση ύπονομεύτηκε από τίς συνέπειες τής τέταρτης σταυροφορίας. Οι έβραικές κοινότητες δέν ύπαγονταν ύπο κοινό καθεστώς, άλλα έπρεπε νά ζήσουν ύπο τήν μία ή νά ζήλη τών δυνάμεων πού είχαν είσβαλει στή βυζαντινή αυτοκρατορία. «Εγιναν λεία αύθεντών πού ξαφνικά προέγραψαν τόν έβραισμό...».

«Ετσι ο συγγραφέας προχωρεῖ στήν περιγραφή τής κάθε μιᾶς έβραικής κοινότητας και τής τύχης της κατά τήν φραγκοκρατία. Αναφέρεται στήν κοινότητα τών Χανίων, στά καταστατικά της πού άφηνουν νά φανεί ένα ένδιαφέρον καθεστώς αύτοδιοικησης, δύος περιγράφουν οι περιηγητές. Στό σημείο, θμως, αύτό, θά πρέπει νά γίνει μιᾶς διευκρίνηση. «Ολες αυτές οι κοινότητες δέν είχαν ύποστει τήν έπιδραση τών Έβραιών, πού διωγμένοι από τήν Ισπανία και τήν Πορτογαλία, έγκαταστάθηκαν στίς ίδιες πόλεις τής Ανατολής κατά τό τέλος τού 15ου αιώνα. Γι' αύτό και οι Έβραιοι τών κοινοτήτων πού προηγήθηκαν έμειναν γνωστοί στήν ιστορία σάν Ρωμανιώτες.»

«Ενα μεγάλο έπίκεντρο γιά τούς Ρωμανιώτες αύτούς πού ή έλευση τών όμοφύλων τους άπο τήν Ιβηρική χερσόνησο τούς έρριξε στήν άφανεια ήταν ή Θήβα. Ή έβραική κοινότητα τής Θήβας, γράφει ο συγγραφέας, ύστερα από τό 1204, τό έτος τής κατάκτησης τής Κωνσταντινούπολης από τούς σταυροφόρους, έπρώτευσε στήν παραγωγή μεταξωτών ύφασμάτων και κεντημάτων. Ο ποιητής Γιουντά' Άλ Χαρίζι, από τήν Ισπανία, έχαμνει τούς σοφούς και τούς ποιητές τής Θήβας και δτοι έσωσε από τή λήθη ένα ζωντανό κέντρο πού ίστορία του δέν έχει γνωσθεί άκομα. Ο συγγραφέας άναφέρεται και στά έργα τού φημισμένου Ραββίνου Ισαία Μάλι, πού γνώριζε καλά και τόν έλληνικό πολιτισμό. Ο Μάλι πού μελέτησε τά έργα τών μεγάλων βυζαντινών συγγραφέων ύπογραμμίζει δτι ο ίουδαικός νόμος στούς έβραικούς πληθυσμούς κατά τή βυζαντινή περίοδο, ήταν πολύ χαλαρός μέχρι σημείου νά υπάρχει πλήρης κοινωνική συμβίωση μεταξύ τών Χριστιανών και τών Έβραιών, πού δέν ύπήρξε ούτε κατά τή φραγκοκρατία, ούτε κατά τήν τουρκοκρατία, άφοι οι Φράγκοι έφθασαν στό σημείο νά έπιβάλλουν φόρο «έβραισμον» στούς Έβραιούς, πού άργοτερα τούς μιμήθηκαν και οι Τούρκοι και έπεβαλαν τόν κεφαλικό φόρο.»

«Ο συγγραφέας σημειώνει δτι η άνοδος τού έλληνικού έθνικισμού κατά τήν περίοδο τών σταυροφορίων είχε σάν συνέπεια τήν κακοποίησα και τήν έχθρικη στάση τών Έλλήνων πρός τίς έβραικές κοινότητες. «Οταν, θμως, ο αύτοκράτορας Μιχαήλ Η' άνακατέλαβε τήν Κωνσταντινούπολη, δέν γνωρίζουμε άν βρήκε Έβραιούς στή βασιλίδα τών πόλεων. Άλλα έφαρμοσε τήν άρχη τής συνεργασίας δλων τών φυλῶν, ο δέ ίστορικός Γιάκομπ Έλιγια, γράφει δτι ο αύτοκράτορας συγκέντρωσε τούς σοφούς τού Ισραήλ στήν έπικράτεια του και τούς άνακοίνωσε έπισημα δτι παύει νά ισχύει κάθε πιεστική τακτική. Στή συνέχεια οι Έβραιοι έπήκοοι τών Παλαιολόγων ήταν έλευθεροι νά άσκουν τά θρησκευτικά τους καθήκοντα και νά ζούν ίστιμα μέ δλους τούς άλλους ύπηκόους τους.»

X.L.
Μακεδονία, 11.7.1985

ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΥΣΑ ΕΚΔΟΣΗ

ΑΛΜ. ΝΑΡ: Οι Συναγαγές τής Θεσσαλονίκης, Τά Τραγούδια μας ("Έκδοση Ισραηλιτικής Κοινότητος Θεσσαλονίκης, 1985).

Μέ πραγματικά μεγάλο ένδιαφέρον έγινε δεκτό τό βιβλίο τού όμοιθρήσκου Άλμπέρτου Νάρ γιά τίς Συναγαγές τής Θεσσαλονίκης και τά έβραικά δημοτικά - λαϊκά τραγούδια πού έξεδωσε ή Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης. Σελίδες όλοκληρες με ύπογραφές κορυφαίων άνθρωπων τού πνεύματος διετέθησαν στίς έφημεριδες «Νέα», «Έλληνικός Βορράς», «Θεσσαλονίκη» κ.ά. γιά νά παρουσιασθεί ή πρωτότυπη αυτή έργασία.

Χαρακτηριστικά άναδημοσιεύουμε τήν βιβλιοκριτική από τό έγκριτο περιοδικό «Πολιτικά Θέματα» (19.7.1985):

«Στή νεότερη βιβλιογραφία οι έκδόσεις γιά τούς Έβραιους τής Έλλάδος είναι περιορισμένες. Αναφερόμαστε στά έπιστημονικά (έθνογραφικά, ιστορικά, λαογραφικά, πολιτιστικά κ.λπ.) μελετήματα κι δχι βέβαια στίς άντισημιτικές έκδσεις, πού άποβλέπουν σέ συγκριμένο στόχο σκοπιμοτήτων.

Τό βιβλίο τού Άλμπέρτου Νάρ άποτελεί συμβολή δχι μόνο στή μελέτη τής έβραικής παρουσίας και κουλούρας στή συμπρωτεύουσα, άλλα και στήν εύρυτερη ιστορική διερεύνηση θεμάτων πού άφορούν τόν Έλληνισμό τών τελευτών αίωνων. (Μιά δυναμική δηλαδή έποχή τής ιστορίας τού τόπου, έποχή πού βρίσκεται άκομη στόσια τής ιστορικής έρευνας).

Κλειστή και κατά βάση συντηρητική, μικρή σέ πληθυσμιακούς άριθμούς, η έβραική κοινωνία δέν είναι σήμερα γνωστή (και πολλές φορές ούτε κι άπολυτα κατανοητή) στούς Χριστιανούς συμπατριώτες της. Πρίν από τήν καταστροφή τού Όλοκαυτώματος ή κοινωνία αύτη ύπηρε περισσότερο «συμμετέχουσα» στήν κοινή κοινωνική διαβίωση. Μέ πρώτη τή συμπρωτεύουσα (ή ποια δχι άδικως, είχε έπονομασθεί «Μάνα τού Ισραήλ») κι άλλες έπαρχιακές περιοχές (Θεσσαλία, Κρήτη, Δωδεκάνησα, Ανατ. Μακεδονία, Θράκη κ.λπ.), οι έβραικές κοινότητες είχαν πάντα δώσει ένα ένεργητικό κοινωνικό και πολιτιστικό παρών. Οι παλιότεροι τό γνωρίζουν, οι νεότεροι τό άγνοον.

Ο Άλμπέρτος Νάρ — μέ τά λαμπρά έπιστημονικά έφόδια πού φαίνεται νά κατέχει — έρχεται νά άναστηλώσει τήν έβραική παρουσία στή Θεσσαλονίκη, μέ μελετήματα γύρω από τήν ιστορία και τήν παράδοση τών όμοιθρήσκων του τής συμπρωτεύουσας. Τό βιβλίο του άποδεικνύει δτι άποτελεί καρπό πολυετών έρευνών και μελετών μιά κι είναι θεμελιώμενό μέ στέρεα στοιχεία, σοβαρές πηγές, τεκμηριωμένες άναφορές και βαθιά γνώση τών θεμάτων πού χειρίζεται.

Τό είδικό μέρος τής άνθθολογίας δημοτικών και λαϊκών τραγουδιών πού ούτε συγγραφέας διέδωσε από τήν ισπανοεβραϊκή στήν έλληνική γλώσσα, χρειάζεται ειδικές γνώσεις γιά νά κριθεί.

Ο Γιώργος Ιωάννονού πού προλογίζει τό βιβλίο (Ισως είναι τό τελευταίο κείμενο τού πρώωρα χαμένου συγγραφέα) κάνει μερικές άξιολογήσεις. Γράφει συγκεκριμένα, δτι πρόκειται γιά «μία έξαιρετικά καλή και έντελως πρωτόφανη συλλογή». Έμεις έδω άπλως τό ύπογραμμίζουμε.

Τό βιβλίο τού Άλμπέρτου Νάρ άποτελεί στοιχείο γιά τήν εύρυτερη πολιτιστική παράδοση τού λαού μας και σάν τέτοιο τό τιμοῦμε».



Έβραιοι τής Αιθιοπίας (Φαλάσσα)

ΕΛΙΑΣ ΚΑΝΕΤΤΙ

Οι φωνές τοῦ Μαρρακές

Έντυπώσεις ύστερα
ἀπό ἔνα ταξίδι
Ἐπίσκεψη στή Μέλλα

Το τρίτο πρωί, μόλις ἔμεινα μόνος, βρήκα τό δρόμο πρός τή Μέλλα. "Εφτασα σέ μία διασταύρωση, ὅπου στέκονταν πολλοί Έβραιοι. Ἡ κυκλοφορία περνοῦσε σάν πλημμύρα δίπλα τους καί ἐστριβε τή γωνία. Είδα ἀνθρώπους νά περνάνε μέσα ἀπό ἔνα θόλο, πού ἔμοιαζε νά ἔχει ἐνσωματωθεῖ σ' ἔνα τείχος. Μέσα σ' αὐτό τό τείχος, κλεισμένη κι ἀπό τίς τέσσερις πλευρές ἀπ' αὐτό, βρισκόταν ἡ Μέλλα — ἡ ἑβραϊκή συνοικία.

Βρέθηκα σέ ἔνα μικρό ἔσκεπο παζάρι. Σέ χαμηλοτάβανα δωμάτια, κατάχαμα, σταυροπόδι, ἄντρες ἀνάμεσα στίς πραμάτειες τους· μερικοί εύρωπαικά ντυμένοι, ἥταν ὅρθιοι ἡ καθιστοί. Οἱ περισσότεροι φορούσαν στό κεφάλι τά μαῦρα σκουφάκια, μέ τά ποια ἔχωρίζουν ἐδώ οἱ Έβραιοι, καί πάρα πολλοί είχαν γενειάδες. Στό πρώτο μαγαζί πού συνάντησα, πουλούσαν ύφασμα. "Ἐνας μετρούσε μέ τόν πάχτη μετάξι. "Ἐνας ἄλλος δούλευε, σκεπτικός καί βιαστικός, μέ τό μολύβι — καί λογάριαζε. "Α-

ΕΛΙΑΣ ΚΑΝΕΤΤΙ

«Ο Έλιας Κανέττι, βραβεῖο Νόμπελ γιά τή λογοτεχνία, γεννήθηκε στά 1905 στό Ρουστσούκ τής Βουλγαρίας, στίς δύχες τοῦ Δούναβη. Τό γενεαλογικό του δέντρο ἔχει τίς ρίζες του σέ Έβραοις, πού είχαν φύγει ἀπό τήν Ισπανία τόν χν αιώνα. Σπούδασε καί πήρε τό πτυχίο του στή Βιέννη. Άλλα στά 1938, μετά τό χιτλερικό «ἀνσλούς», ἔφυγε γιά τήν Αγγλία. Γράφει, κατά προτίμηση, στό σπίτι του τοῦ Χάμστεντ, στό Λονδίνο, ἀλλά ἔχει καί ἔνα μικρό «καταφύγιο» στή Ζυρίχη. Δέν χρησιμοποιεῖ αὐτοκίνητο IX, παίρνει τό λεωφορεῖο ἡ τόν ύπόγειο. Μικρόσωμος, λιγάκι κουτσός, είναι ἔνας βιρτουόζος τοῦ διαλόγου· ἔχει μιά φωνή εύχαριστη, ζεστή, ἀνθρώπινη. Γενικά, τοῦ ἀρέσει νά συζητάει γιά τόν ταοϊσμό, γιά τή λογοτεχνία, γιά τόν Χριστιανισμό, περισσότερο δύως, ιστορικά, παρά δογματικά. Είναι ἔνας κοσμοπολίτης. Μιλάει θαυμάσια ἀγγλικά, ἀλλά γράφει πάντα στή γερμανική γλώσσα. Λένε, δτι κανείς δέν μι-

λάει καί δέν γράφει τά γερμανικά τόσο τέλεια, δσο αὐτός, ἀν καί γεννήθηκε δέκα ἀπό τό γερμανικό «χῶρο». Μέ τό Νόμπελ θέλησαν νά βραβεύσουν μιά ὀλόκληρη λογοτεχνική γενιά. Ο Κανέττι είναι ὁ «μικρότερος ἀδελφός» τοῦ Κάφκα, τοῦ Μουζίλ, τοῦ Ρόθ, τοῦ Κράους.

Τά σημαντικότερα ἔργα τοῦ Κανέττι είναι: «Τό Θάμπωμα» ("Die Blendung" — μυθιστόρημα), «Ἡ Γλυτωμένη Γλώσσα» καί «Ἡ Δάδα στό Αύτι» ("Die gerettete Zunge" καί "Die Fackel im Ohr" — οἱ δύο πρώτοι τόμοι τῆς αὐτοβιογραφίας του), τό δίτομο δοκίμιο «Μάζα καί Έξουσία» ("Masse und Macht"), «Ἡ Συνείδηση τῶν Λέξεων» ("Das Gewissen der Worte") δοκίμια, «Ἡ Επαρχία τοῦ Ἀνθρώπου» ("Die Provinz des Menschen"), σημειώσεις 1942 - 1972, καί τρία θεατρικά ἔργα ("Dramen", 1967). Τό ἀπόσπασμα πού δημοσιεύουμε είναι ἀπό τό δύμώνυμο βιβλίο του ("Έκδσεις Libro, Αθήνα), σέ μετάφραση Νίκου Δήμου.

Οι φωνές τοῦ Μαρρακές

κόμα καὶ τὰ πλούσια ἐφοδιασμένα μαγαζιά φαίνονταν πολὺ μικρά. Πολλά είχαν ἐπισκέπτες. Σέ ἔνα ἀπό τὰ δωμάτια κείονταν ἀτημέλητα δύο πολύ χοντροί ἄντρες, κοντά σέ ἔναν τρίτο, ἀδύνατο — πού ἦταν ὁ ἰδιοκτήτης — καὶ είχαν μαζί του μια ζωηρή, ἀλλά ἀξιοπρεπή συζήτηση.

Περνούσα ὅσο γινόταν πιό σιγά καὶ παρατηροῦσα τὰ πρόσωπα. Ἡ ἀνομοιότητά τους ἦταν ἐκπληκτική. Ὑπῆρχαν πρόσωπα πού, ντυμένα μὲ ἄλλα ροῦχα, θά τα θεωροῦσα "Αραβες". Ὑπῆρχαν ἀτημέλητα δύο πολύ χοντροί ἄντρες, κοντά σέ ἔναν τρίτο, ἀδύνατο — πού ἦταν ὁ ἰδιοκτήτης — καὶ είχαν μαζί του μια ζωηρή, ἀλλά ἀξιοπρεπή συζήτηση.

Περνούσα ὅσο γινόταν πιό σιγά καὶ παρατηροῦσα τὰ πρόσωπα. Ἡ ἀνομοιότητά τους ἦταν ἐκπληκτική. Ὑπῆρχαν πρόσωπα πού, ντυμένα μὲ ἄλλα ροῦχα, θά τα θεωροῦσα "Αραβες". Ὑπῆρχαν ἀτημέλητα δύο πολύ χοντροί ἄντρες, κοντά σέ ἔναν τρίτο, ἀδύνατο — πού ἦταν ὁ ἰδιοκτήτης — καὶ είχαν μαζί του μια ζωηρή, ἀλλά ἀξιοπρεπή συζήτηση.

Θά 'λεγε κανείς, πώς ἡ ἀξιοπρεπεια αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων περιέχεται στὴν περίσκεψή τους. Τό μαγαζί εἶναι ἀνοιχτὸ μόνο ἀπό τὴ μία πλευρά καὶ δέν χρειάζεται νά νοιάζονται τί γίνεται πίσω τους. Οἱ ἱδιοὶ ἀνθρώποι, στὸ δρόμο, νιώθουν λιγότερο σύγουροι. Παρατήρησα, σύντομα, πώς οἱ «Περιπλανώμενοι ἰουδαῖοι», ἀνάμεσά τους, αὐτοὶ πού δέσιειχαν ἀνήσυχοι καὶ ἀναποφάσιστοι, ἦταν πάντα περαστικοί. "Ἀνθρώποι πού κουβαλοῦσαν ὅλο τους τὸ ἐμπόρευμα μαζί τους καὶ προσπαθοῦσαν ν' ἀνοίξουν μ' αὐτό ἔνα δρόμο μέσα στὸ πλήθος. Πού ποτέ δέν ἤξεραν ὃν δέ θά ὄρμήσει κάποιος, ἀπό πίσω, στὴ φτωχική τους περιουσία, ἡ ἀπό δεξιά ἡ ἀπό ἀριστερά ἡ ἀπό ὅλες τίς μεριές μαζί. "Οποιος είχε μαγαζί δικό του, είχε κάτι τὸ σχεδόν ἐφησυχασμένο.

Μερικοί κάθονταν σταυροπόδι στὸ δρόμο καὶ είχαν ἀπλώσει ψιλοπράγματα γιά πούλημα. Συχνά, ἦταν τελείως θλιβεροί, μικροί, σωροί ἀπό λαχανικά ἡ φρούτα.

"Ἐμοιαζει σάν νά μήν είχαν ούσιαστικά τίποτα νά πουλήσουν καὶ πιάνονταν μόνο ἀπό τή χειρονομία τῆς ἐμπορίας. Φαινόνταν παραμελημένοι. Ὑπῆρχαν πολλοί ἀπό αὐτούς, καὶ δέν τό βρῆκα εύκολο νά τούς συνηθίσω. Ἀλλά, σύντομα, τά πήρα ὅλα ἀπόφαση — καὶ οὔτε ἀπόρτησα, ιδιαίτερα, ὅταν είδα ἔνα γέρο ἀρρωστιάρη πού καθόταν στό χῶμα καὶ πρότεινε γιά πούλημα ἔνα μοναδικό ζαρωμένο λεμόνι.

Περπατοῦσα τώρα σ' ἔνα δρόμο πού, ἀπό τό παζάρι τῆς εἰσόδου, ὀδηγούσε βαθύτερα στή Μέλλα. Ἡταν πολυσύχναστος. Ἄναμεσα στούς ἀμέτρητους ἄντρες, συναντούσα καὶ ἀραιές γυναίκες ἀκάλυπτες. Μιά πανάρχαια, ἀπειρα πολυκαρισμένη γριά, σερνόταν ἐδῶ· ἔμοιαζε μέ τό γηραιότερο ἀνθρωπο στή γῆ. Τά μάτια τῆς ἦταν στυλωμένα κάπου μακριά, φαινόταν νά κοιτάει ἀκριβώς ὅπου πήγαινε. Δέν ἀπέφευγε κανέναν. Ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἐλίσσονταν, γιά νά προχωροῦν, γύρω σ' αὐτή ὑπῆρχε πάντα χώρος. Πιστεύω πώς τήν φοβόνταν. Πήγαινε πολὺ σιγά καὶ θά είχε ἀρκετό χρόνο, γιά νά καταραστεῖ ἔνα - ἔνα ὄλα τά πλάσματα. Ὁ φόβος πού σκορπούσε πρέπει νά τής ἔδινε καὶ τή δύναμη γιά τίς περιπλανήσεις τῆς. "Οταν, ἐπιτέλους μέ προσπέρασε, γύρισα πίσω καὶ τήν κοίταζα. "Ενιωσε τό βλέμμα μου, γιατί γύρισε, σιγά, ὅπως πήγαινε, πίσω, πρός τό μέρος μου, καὶ μέ κάρφωσε μέ τό μάτι τῆς. Τό βαλα στά πόδια· καὶ τόσο ἐνστικτώδης ἦταν ἡ ἀντίδρασή μου στό βλέμμα τῆς, πού μόνο ἀργότερα κατάλαβα πόσο πιό γρήγορα περπατοῦσα.

Πέρασα μιά σειρά μπαρμπέρικα. Νέοι ἄντρες, κουρεῖς, στέκονταν ἀργόσχολοι μπροστά στήν πόρτα. Ἀπέναντι, κάτω στό χῶμα, ἔνας ἄντρας πουλοῦσε, μέσα ἀπό ἔνα καλάθι, ψητές ἀκριδες. Σκέφθηκα τήν περίφημη Πληγή τοῦ Φαραὼ καὶ ἀπόρρησα πού καὶ οἱ "Εβραιοὶ τρώνε ἀκρίδες. Σέ ἔνα, ιδιαίτερα ψηλοτάβανο, δωμάτιο καθόταν ὀκλαδόν ἔνας ἄντρας, μέ τά χαρακτηριστικά καὶ τό χρώμα ἐνός νέγρου. Φοροῦσε τό σκουφάκι τῶν "Εβραιών καὶ πουλοῦσε κάρβουνα. Ἡταν στοιβαγμένα ψηλά γύρω του· ἔμοιαζε σάν νά ἐπρόκειτο νά τόν χτίσουν μέσα στά κάρβουνα καὶ περίμενε τούς μαστόρους πού θά ἔκαναν τή δουλειά. Ἡταν τόσο ἀκίνητος, πού στήν ἀρχή δέν τόν είδα — τελικά τόν πρόσεξα ἀπό τά μάτια του, πού ἐλαμπαν μέσα σ' ὅλο αὐτό τό κάρβουνο.

Δίπλα του ἔνας μονόφθαλμος πουλοῦσε λαχανικά. Τό μάτι πού δέν ἔβλεπε ἦταν φοβερά πρησμένο καὶ ἔμοιαζε μέ ἀπειλή. Ο ἴδιος ἀνακάτευε ἀμήχανα τά λαχανικά του. Τά ἐσπρωχνε, προσεχτικά, πρός τή μιά μεριά καὶ μετά, προσεχτικά, τά ξανάσπρωχνε πίσω. "Ενας ἀλλος καθόταν σταυροπόδι, χάμω, κοντά σέ πέντε ἡ ἔξι πέτρες. "Επαιρνε τήν καθεμιά στό χέρι, τή ζύγιζε, τήν παρατηροῦσε καὶ τήν κρατοῦσε λίγο ἀκόμα ψηλά. Τήν ἀφήνε κοντά στίς ἄλλες καὶ ξανάρχιζε μ' αὐτές τό ἵδιο παιχνίδι. Δέν κοίταξε οὔτε μία φορά ψηλά σέ μένα, παρ' ὅλο πού είχα στηθεὶ πολύ κοντά του. "Ἡταν ὁ μόνος ἀνθρώπος, σ' ὅλη τή γειτονιά, πού δέν μέ τίμησε μ' ἔνα βλέμμα. Οἱ πέτρες πού θήθελε νά πουλήσει δέν τόν ἀφήναν σέ ήσυχα καὶ ἔμοιαζε νά ἐνδιαφέρεται πιό πολύ γι' αὐτές, παρά γιά τούς ἀγοραστές.

"Ενιωθα πώς ὅλα φτώχαιναν, δσο βαθύτερα ἐμπαίνα στή Μέλλα. Τά ώραϊα υφάσματα καὶ μεταξωτά ἦταν πά πίσω μου. Κανείς δέν ᔁμοιαζε πλούσιος καὶ πριγκιπικός, σάν "Αβραάμ. Τό παζάρι, κοντά στήν πύλη τῆς εἰσόδου, ἦταν ἔνας είδος γειτονιάς πολυτελείας· ἡ πραγματική ζωή, ἡ ζωή τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ, διαδραματιζόταν ἐδῶ. Βρέ-

Οι φωνές τοῦ Μαρρακές

θηκα τώρα σέ μία μικρή τετράγωνη πλατεία, πού μοῦ φάνηκε ή καρδιά τῆς Μέλλα. Σέ μία μακρόστενη βρύση στέκονταν ἄντρες καὶ γυναίκες ἀνακατωμένοι. Οἱ γυναῖκες κρατοῦσαν στάμνες, πού τίς γέμιζαν μὲν νερό. Οἱ ἄντρες γέμιζαν τά πέτσινα ἀσκιά τους. Τά γαιδούρια τους στέκονταν δίπλα τους καὶ περίμεναν νά ποτιστοῦν. Στή μέση τῆς πλατείας κάθονταν μερικοί μάγειροι. Μερικοί ἐψηναν κρέατα, ἄλλοι μικρές τηγανίτες. Εἶχαν κοντά τους τίς οἰκογένειές τους, γυναῖκες καὶ παιδιά. Ἡταν σάν νά εἶχαν μεταφέρει τό νοικοκυρίο τους στήν πλατεία καὶ κατοικοῦσαν καὶ μαγείρευαν ἑκεῖ.

Χωριάτες, μέ ρούχα Βερβερίνων, στέκονταν γύρω, μέ ζωντανά κοτόπουλα στά χέρια. Τά κρατοῦσαν ἀπό τά πόδια, πού ἡταν δεμένα· τό κεφάλι κρεμόταν πρός τά κάτω. "Οταν πλησίαζαν γυναῖκες, τέντωναν πρός αὐτές τά κοτόπουλα, γιά νά τά πασπατέψουν. 'Η γυναίκα επιαρε τό ζωντανό στά χέρια της, χωρίς νά τό ἀφίσει ὁ Βερβερίνος, χωρίς οὔτε ν' ἀλλάξει τή θέση του. Τό πίεζε. τό τσίμπαγε, τό επιανε ἀκριβώς ὅπου ἐπρεπε νά είναι κρεατωμένο. Κανείς δέν ἔβγαζε μιλιά, ὅσο κρατοῦσε ἡ ἔξεταση, οὔτε ὁ Βερβερίνος — οὔτε ή γυναίκα· ἀκόμα καὶ τό ζώο ἔμενε βουβό. Μετά τό ἀφήνε πάλι, νά κρέμεται ἀπό τό χέρι καὶ πήγαινε στόν ἐπόμενο χωριάτη. ποτέ δέν ἀγόραζε κοτόπουλο μία γυναικα, πρίν νά ἔχει ἔξετασε, διεξοδικά, πολλά ἄλλα.

Γύρω - γύρω στήν πλατεία υπήρχαν μαγαζιά· σέ μερικά δούλευαν μαστόροι. Οἱ σφυριές καὶ τά χτυπήματά τους ηχοῦσαν μέσα στό θόρυβο ἀπό τίς κουβέντες. Σέ μία γωνία τῆς πλατείας ἡταν μαζεμένοι πολλοί ἄντρες καὶ συζητοῦσαν ξαναμένοι. Δέν καταλάβαινα τί ἔλεγαν, ἄλλα, ἄν ἔβγαζες συμπέρασμα ἀπό τό ύφος τους, πρέπει νά μιλοῦσαν γιά τά μεγάλα διεθνή θέματα. Εἶχαν διαφορετικές ἀπόψεις καὶ μονομαχοῦσαν μέ επιχειρήματα. Μοῦ φάνηκε πώς μέ ἡδονή ἀντιδροῦσαν στήν ἀπόψεις τῶν ἄλλων.

Στή μέση τῆς πλατείας στεκόταν ἔνας γέρος ζητιάνος, ὁ πρώτος πού είδα ἐδῶ· δέν ἡταν Ἐβραίος. Μέ τό νόμισμα πού πήρε, στράφηκε ἀμέσως πρός μία ἀπό τίς μικρές τηγανίτες, πού τσιτσίριζαν ἐντονα μέσα στό τηγάνι. "Υπήρχαν ἀρκετοί πελάτες γύρω στό μάγειρα καὶ ὁ γέρος ζητιάνος ἐπρεπε νά περιμένει, ὥσπου νά' θει ἡ σειρά του. "Εκανε, ὅμως, ὑπομονή, ἀκόμα καὶ τόσο κοντά στήν ἐκπλήρωση τῆς ἐπείγουσας ἀνάγκης του. "Οταν, τελικά, πήρε τήν τηγανίτα του, στήθηκε πάλι στή μέση καὶ τήν ἔτρωγε μέ ὀρθάνοιχτο στόμα. 'Η δρεεή του ἀπλώθηκε σάν σύννεφο ἀπόλαυσης πάνω ἀπό τήν πλατεία. Κανείς δέν τόν πρόσεχε, κι ὅμως ὁ καθένας ἀνάσαινε τήν εὐώδιά τῆς ἀπόλαυσή του. Καὶ μοῦ φάνηκε πώς ἡταν πολύ σημαντικός γιά τή ζωή καὶ τήν εύημερία τῆς πλατείας — τό τρώγον μνημεῖο της.

Ἄλλα, δέν πιστεύω πώς ἡταν ὁ μόνος στόν ὅποιο χρωστοῦσα τήν εύτυχισμένη μαγεία αὐτής τῆς πλατείας. "Ενιωθα σάν νά ἤμουν τώρα, πραγματικά, κάπου ἄλλου — στό τέρμα τοῦ ταξιδιοῦ μου. Δέν ἦθελα πιά νά φύγω ἀπό ἐδῶ, πρίν ἐκατοντάδες χρόνια ἤμουν ἐδῶ, ἄλλα τό εἶχα ξεχάσει καὶ τώρα μοῦ ξαναγύρισαν ὅλα. Βρήκα νά ἀνοίγεται αὐτή ἡ πυκνότητα καὶ ἡ ζεστασιά τῆς ζωῆς, πού νιώθω μέσα μου. "Ημουν αὐτή ἡ πλατεία, ἔτσι πού στεκόμουν ἑκεῖ. Πιστεύω πώς είμαι πάντα αὐτή ἡ πλατεία.

"Ο ἀποχωρισμός ἀπό αὐτή, μοῦ ἐπεφτε τόσο δύσκολος, πού, κάθε πέντε ἡ δέκα λεπτά, ξαναγυρνοῦσα ἑκεῖ. "Οπου κι ἄν πήγα παρακάτω, διτι κι ἄν ἔξερεύνησα ἀκόμα στή Μέλλα, τό διέκοπτα, γιά νά ξαναγυρίσω στή μι-

κρή πλατεία, νά τή διασχίσω, σ' αὐτή ἡ ἐκείνη τήν κατεύθυνση, γιά νά βεβαιωθῶ πώς ἡταν ἀκόμα ἑκεῖ.

Στήν ἀρχή ἐστριψα σέ ἔνα ἀπό τά ἡσυχα δρομάκια, ὅπου δέν ύπήρχαν μαγαζιά, μόνο κατοικίες. Παντοῦ — στούς τοίχους, κοντά στίς πόρτες, σέ κάποιο ψύφος ἀπό τό ἔδαφος — ἡταν ζωγραφισμένα μεγάλα χέρια, κάθε δάχτυλο σαφέστατα ίχνογραφημένο — συνήθως μέ μπλε χρώμα: χρησιμεύουσαν σάν ἀμυνα στή βασκανία. "Ἡταν τό συνηθέστερο σημάδι πού συνάντησα ἐδῶ, καὶ οἱ ἀνθρωποι τό βάζουν μέ εύχαριστηση ἑκεῖ ὅπου κατοικοῦν. Μέσα ἀπό ἀνοιχτές πόρτες, μποροῦσα νά κοιτάστησι αὐλές. "Ἡταν πιό καθαρές ἀπό τούς δρόμους· εἰρήνη διαχεύταν ἀπό αὐτές πρός ἐμένα, πού ἤμουν ἀπέξω. Μέ πολλή χαρά θά ἔμπαινα μέσα, ἄλλα δέν τολμοῦσα, γιατί δέν ἔβλεπα ἀνθρώπους. Δέν ἔξερα τί θά μποροῦσα νά πά σδν, ξαφνικά, μέσα σέ ἔνα τέτοιο σπίτι, συναντούσα μία γυναίκα. Τρόμαζα στήν ίδεα, πώς θά μποροῦσα νά τρομάξω κάποιον. "Η ἡσυχία τῶν σπιτιών, σοῦ μεταδίνονταν σάν ἔνα είδος προστασίας. "Ομως, δέν ἔμεινε γιά πολύ ἡ σιωπή. "Ενας λεπτός, υψηλός θόρυβος, πού στήν ἀρχή ἔμοιαζε μέ τριζόνια, δυνάμωσε τόσο, πού ἔρχισα νά σκέπτομαι ἔνα πτηνοτροφεῖο μέ πουλιά. «Τί μπορεῖ νά είναι αὐτό; 'Ἐδῶ δέν μπορεῖ νά ύπάρχει ζωολογικός κήπος, μέ ἐκατοντάδες πουλιά! Παιδιά! "Ένα σχολεῖο! ». Σύντομα, δέν είχα καμιά ἀμφιβολία· ὁ ἐκκωφαντικός θόρυβος ἔρχόταν ἀπό ἔνα σχολεῖο.

Μέσα ἀπό μία ἀνοιχτή πύλη κοίταζα σέ μία μεγάλη αύλη. "Εκεῖ βρίσκονταν περίπου διακόσια μικροσκοπικά παιδάκια, στριμωγμένα σφιχτά ὅλα μαζί. Μερικά ἔτρεχαν γύρω ἡ επιαζαν στό χώμα. Τά περισσότερα, στά θρανία, κρατοῦσαν ἀλφαβητάρια στό χέρι. Μικρές ὅμαδες, ἀπό τρία ἡ τέσσερα, λικνίζονταν ζωηρά μπρός - πίσω καὶ ἀπάγγελαν μέ δυνατές φωνές: « 'Αλεφ. Μπέτ. Γκίμελ». Τά μικρά μαύρα κεφάλια τινάζονταν ρυθμικά πέρα - δῶθε· κάποιος ἡταν πάντα, ἀνάμεσά τους, ὁ πιό φανατικός· οι κινήσεις του, πιό δραμητικές· καὶ ἀπό τό στόμα του ηχοῦσαν οι φθόγγοι τοῦ ἐβραϊκοῦ ἀλφάβητου, σάν μελλοντικός δεκάλογος.

Μπήκα μέσα καὶ προσπαθοῦσα νά ξεδιαλύνω τίς δραστηριότητες τῶν άνθρωπων αὐτῶν παιδιῶν. Τά μικρότερα, ἀνάμεσά τους, επαιζαν κάτω. "Ένας δάσκαλος στε-

ΧΡΟΝΙΚΑ ΖΕΡΩΝΙΩΝ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελή 2-104 39 ΑΘΗΝΑ

Τηλ.: 88.39.951

Ύπεύθυνος σύμφωνα μέ τό Νόμο: Ο Πρόεδρος τοῦ Κ.Ι.Σ. Ιωσήφ Λόβιγγερ

Σουρμελή 2

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

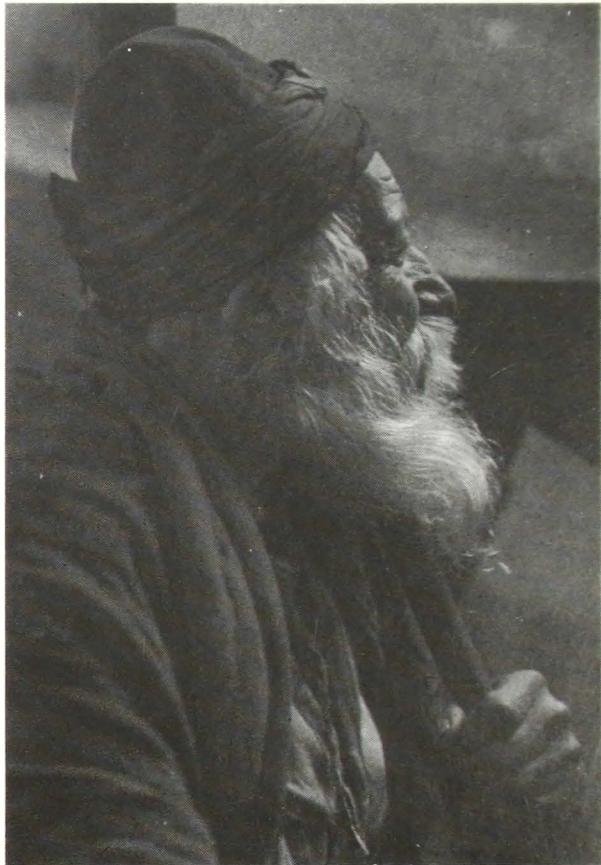
Οι φωνές τοῦ Μαρρακές

κόταν κοντά τους, πολύ φτωχικά ντυμένος· στό δεξί του κρατούσε πέτσινη λουρίδα, γιά νά δέρνει. Μέ πλησίασε μέ δουλοπρέπεια. Τό μακρύ του πρόσωπο ήταν ἐπίπεδο καί ἀνέκφραστο· ἡ νεκρική του ἀκαμψία ἔρχόταν σέ ἐντονη ἀντίθεση μέ τή ζωντανία τῶν παιδιῶν. "Εδίνε τήν ἐντύπωση πώς δέν θά μπορούσε ποτέ νά τούς ἐπιβληθεῖ, πώς πληρωνόταν πολύ λίγο γιά κάτι τέτοιο. "Ηταν νέος ἀνθρωπός, όμως, ἡ δική τους νιότη, τόν ἔκανε γέρο. Δέ μιλούσε λέξη γαλλικά καί δέν περίμενα τίποτα ἀπ' αὐτόν. "Ημιουν εύχαριστημένος πού μπορούσα νά στέκομαι ἐκεῖ, μέσα στόν ἑκκωφαντικό θόρυβο, καί νά κοιτάω λίγο γύρω. "Ουμως, τόν είχα ύποτιμήσει. Πίσω ἀπό τή νεκρική του ἀκαμψία, κρυβόταν κάτι σάν ζῆλος. "Ηθελε νά μου δείξει τί μπορούσαν τά παιδιά του.

Φώναξε ἔνα μικρό παιδί κοντά του, τοῦ κράτησε μιά σελίδα ἀπό τό ἀλφαβήταριο μπροστά στά μάτια — ἔτσι πού νά μπορώ νά βλέπω κι ἐγώ — καί ἔδειξε, βιαστικά, τή μιά μετά τήν ἀλλη, ἐβραϊκές συλλαβές. Πηδούσε ἀπό τή μιά σειρά στήν ἀλλη, μπρός καί πίσω, γιά νά μή νομίσω πώς τό παιδί τά ηξερε ἀπέξω καί τά ἔλεγε τυφλά, χωρίς νά διαβάζει. Τά μάτια τοῦ μικροῦ σπινθηροβολούσαν, σάν διάβαζε μεγαλόφωνα: «Λά - λό - μά - νού - σέ - τί - μπά - μπού». Δέν ἔκανε οὔτε ἔνα λάθος, οὔτε ψεύδισε μιά φορά. "Ηταν τό καμάρι τοῦ δασκάλου του — καί διάβαζε ὅλο καί πιό γρήγορα. "Οταν τελείωσε, καί ὁ δάσκαλος τοῦ πήρε τό ἀλφαβήταρι, τοῦ χάιδεψα τό κεφάλι καί τό ἐπαίνεσα, στά γαλλικά, ἀλλά αὐτό τό κατάλαβε. Ἀποσύρθηκε στά θρανίο του καί ἔκανε σάν νά μή μ' ἔβλεπε, ἐνώ ἥρθε τό ἐπόμενο παιδί στή σειρά, πού ήταν πολύ πιό ντροπαλό καί ἔκανε λάθη. Ὁ δάσκαλος τό ἔδιωξε, μέ μία ἐλαφριά κατακεφαλία, καὶ φώναξε ἀκόμα ἔνα - δυό ἀλλα παιδιά. Στή διάρκεια ὅλης αὐτής τής διαδικασίας, δέ μειώθηκε καθόλου ὁ παταγώδης θόρυβος· οἱ ἐβραϊκές συλλαβές ἐπεφταν σάν σταγόνες βροχῆς στήν ἄγριεμένη θάλασσα τοῦ σχολείου.

"Ἀλλὰ παιδιά ἥρθαν, στό μεταξύ, κοντά μου. Μέ παρατηρούσαν μέ περιέργεια, ἄλλα μέ θράσος, ἄλλα ντροπαλά κι ἄλλα φιλάρεσκα. Ὁ δάσκαλος, μέ τήν ἀδιερεύνητη ἀπόφασή του, ἔδιωχνε τούς ντροπαλούς, ἐνώ ἀφήνει τούς θρασεῖς. "Ολα είχαν τό νόημά τους. "Ηταν ὁ φτωχός καί θηλιβερός κύριος αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ σχολείου — δταν τελείωσε ἡ ἐπίδειξη, ἔξαφανίστηκαν ἀπό τό πρόσωπό του καί τά λίγα πενιχρά ἵχνη ίκανοποιημένης ύπερηφάνειας. Εύχαριστησα μέ πολλή εύγενεια καί, γιά νά τόν ἔξυψωσα, λίγο ἀφ' ύψηλοῦ — σάν νά ημιουν σημαντικός ἐπισκέπτης. Ἡ ίκανοποίηση μου ήταν φανερή· μέ τό λανθασμένο αἰσθήμα τάκτ, πού μέ ἀκολουθούσε παντού στή Μέλλα, ἀποφάσισα νά ξανάρθω τήν ἀλλη μέρα καί νά τοῦ δώσω, τότε, μερικά χρήματα. Κοίταξα γιά λίγο ἀκόμα τά δύορκα πού ἀπάγγελαν· ἡ ταλάντευσή τους, μπρός - πίσω, μέ είχε σαγηνεύσει — ἀπό δόλα, αὐτό μοῦ ἄρεσε περισσότερο. Μετά ἔφυγα, ἀλλά ὁ θόρυβος μέ ἀκολούθησε γιά πολύ. Μέ πήγε ὡς τό τέλος τοῦ δρόμου.

Τούτος ἐδῶ ἀρχισε νά ζωντανεύει πάλι, σάν νά ὁδηγούσε σέ σημαντικό δημόσιο τόπο. Είδα, σέ κάποια ἀπόσταση ἀπό μένα, ἔνα τείχος καί μία μεγάλη πύλη. Δέν η-ξερα πού ὁδηγούσε· ἀλλά δύσο πλησίαζα, τόσο πιό συχνά συναντούσα ζητιάνους, πού κάθονταν δεξιά καί ἀριστερά ἀπ' τό δρόμο. Παραξενεύτηκα, ἐπειδή δέν είχα δεῖ ἀκόμα Ἐβραίους ζητιάνους. "Οταν ἔφτασα στήν πύλη, είδα δέκα ἡ δεκαπέντε τέτοιους, σταυρούδι στή σειρά, ἀντρες καί γυναικες, κυρίως γέρους ἀνθρώπους. Στάθη-



Ἐβραίος τῆς Τιβεριάδας τοῦ 19ου αιώνος

κα, κάπως, ἀμήχανος στή μέση τοῦ δρόμου καί ἔκανε πώς μελετοῦσα τήν πύλη, ἐνώ στήν πραγματικότητα, παραπούσα τά πρόσωπα τῶν ζητιάνων.

"Ἐνας νέος ἀντρας, ἥρθε ἀπό τό πλάι, κοντά μου, μοῦ ἔδειξε τό τείχος καί είπε: «le cimetiere israelite», καί προσφέρθηκε νά μέ δόηγήσει μέσα. "Ηταν οἱ μόνες γαλλικές λέξεις πού ήξερε. Τόν ἀκολούθησα, βιαστικά, μέσα ἀπό τήν πύλη. "Ηταν σβέλτος καί, ἀλλωστε, δέν χρειαζόταν λόγια. Βρέθηκα σέ έναν ἀπίθανα φαλακρό χώρο, δέν φύτρωνε οὔτε καλάμι. Οἱ ταφόπετρες ήταν τόσο χαμηλές, πού σχεδόν δέν τίς ἔβλεπες. Περπατώντας, σκόνταφτες ἐπάνω τους, σάν νά ήταν συνηθισμένες πέτρες. Τό κοιμητήριο ξμοιαζε μέ γιγάντιο σωρό ἀπό χαλάσματα. "Ισως καί νά ήταν ἀρχικά κάτι παρόμοιο καί μετά νά ἀποδόθηκε στό σοβαρότερο προορισμό του. Τίποτα, σ' αὐτό τό χώρο, δέν ύψωνταν πρόσα τά πάνω. Οἱ πέτρες, πού ἔβλεπες, καί τά κόκκαλα, πού φανταζόσουν, ὅλα κείτονταν. Δέν ήταν εύχαριστο νά πορεύεσαι ἐδῶ δρθιος, δέγι είχε κανένα νόημα — σέ ἔκανε μόνο νά νιωθεις γελοίος.

Τά νεκροταφεῖα, σέ ἄλλα μέρη τής γῆς, είναι ἔτσι φτιαγμένα, πού νά δίνουν χαρά στούς ζωντανούς. Ζοῦνε πολλά ὄντα μέσα σ' αὐτά — φυτά καί πουλιά — καί ὁ ἐπισκέπτης, μοναδικός ἀνθρωπός μέσα σέ τόσους νεκρούς, νιώθει ἐμψυχωμένος καί στυλωμένος. "Ἡ δική του κατά-

Οι φωνές τοῦ Μαρρακές



Νυφικό κοστούμι Μαροκινής Έβραίας.

σταση τοῦ φαινεται ἀξιοζήλευτη. Στίς πλάκες διαβάζει ὄνδρατα ἀτόμων. "Ἔχει ἐπιβιώσει ἀπό κάθε ἔναν ἀπό αὐτούς. Χωρὶς νά τό παραδέχεται, κάπου, νιώθει σάν νά νίκησε τόν καθένα τους σέ μονομαχία. Σίγουρα νιώθει καὶ λυπημένος, γιά τόδους πωλούς πού δέν ύπάρχουν πά, ἀλλά, ἀπό τήν ἀλλή, ὁ Ἰδιος εἶναι ἀκατάβλητος. Πού ἀλλοῦ μπορεῖ νά νιώσει κανείς ἔτσι γιά τόν ἑαυτό του; Σέ ποιό πεδίο μάχης τοῦ κόσμου θά είχε ἀπομείνει μοναδικός; Στητός στέκει ἀνάμεσα σ' ὅλους πού κείνται. "Αλλά, καὶ τά δέντρα καὶ οἱ ἐπιτύμβιες πλάκες στέκουν δρθιες. "Εδῶ φυτεύθηκαν καὶ στήθηκαν καὶ τόν περιβάλλουν, σάν ἔνα εἰδος κληρονομιάς, πού ύπάρχει, γιά νά τοῦ ἀρέσει.

"Ομως, σ' αὐτό τό ἔρημο κοιμητήρι τῶν Έβραιών, δέν ύπάρχει τίποτα. Είναι ἡ σκέτη ἀλήθεια, ἔνα σεληνιακό τοπίο θανάτου. Στόν παρατηρητή εἶναι βαθύτατα ἀδιάφορο ποιός κείται πού. Δέ σκύβει καὶ δέν προσπαθεῖ νά ἀποκρυπτογραφήσει. Είναι ὀλοι ἐκεῖ σάν ἀπορρίμματα καὶ θά 'θελε κανείς, βιαστικά, σάν τσακάλι, νά περάσει ἀπό πάνω τους καὶ νά φύγει. Είναι μιά ἔρημος ἀπό νεκρούς, δημοτικός της, δέν περιβάλλεται — ή στερνή, ή ἀκροτελεύτια ἔρημος.



Έβραικός γάμος στο Μαρόκο. Έλαιογραφία τοῦ Eugène Delacroix, 1839.

Ἄφοι είχα περπατήσει ἔνα κομμάτι, ἄκουσα πίσω μου κραυγές. Γύρισα καὶ σταμάτησα. Καὶ ἀπό τή μέσα μεριά τοῦ τείχους, κοντά στήν πύλη, στέκονταν ζητιάνοι. Ἡταν γέροι, γενειοφόροι ἀντρες, μερικοί ἀπό αὐτούς μέ πατερίτεσ, ἀλλοι τυφλοί. Παραξενεύτηκα πού δέν τούς είχα προσδέξει πρίν. Ἐπειδή ὁ ὄδηγός μου ἦταν τόσο βιαστικός, ἡ ἀπόσταση, ἀνάμεσα σ' αὐτούς καὶ σέ μένα, ἔφτανε σίγουρα τά ἔκατο βήματα. Δίστασα νά ξαναδιασχίσω αὐτό τό κομμάτι ἔρημιά, πρίν ἀκόμα εἰσδύσω βαθύτερα. Ἄλλα, αὐτοί δέ δίστασαν. Τρεῖς ἀπό δαύτους ἀποσπάστηκαν ἀπό τήν ὄμαδα, στό τείχος, καὶ ἔρχονταν κουτσάινοντας, μέ μεγάλη βιασύνη, πρός τό μέρος μου. Ο πρώτος ἀπό αὐτούς ἦταν ἔνας βαρύς ἀντρας μέ φαρδεῖς ὄμους καὶ ἐπιβλητική γενειάδα. Ἡταν μονοπόδαρος καὶ ἔκτινάσσονταν μέ ὄρμη πρός τά μπρός, πάνω στίς πατερίτεσ του. Σύντομα πήρε τό κεφάλι ἀπό τούς ἀλλους. Οι χαμηλές ταφόπετρες δέν ἦταν γι' αὐτόν ἐμπόδια, οι πατερίτεσ του ἀκουμπούσαν τή γῆ, πάντα, στό σωστό μέρος καὶ δέ γιλιστρούσαν στίς πέτρες. Σάν ἀπειλητικό γέρικο ζώο, ἔρχονταν, ἐφορμώντας καταπάνω μου. Στό πρόσωπό του, πού γρήγορα πλησίαζε, δέν ύπηρχε τίποτα πού νά κινεῖ τόν οίκτο. Ἡ ἐκφραστή του — ὅπως καὶ ὅλης τής μορφής του — ἦταν μία μοναδική, βίαιη, ἀπαίτηση: «Ζῶ! Δῶσε μου!».

Είχα τό ἀνέξηγητο συναίσθημα, πώς ἥθελε νά μέ συντρίψει μέ τό βάρος του. Μέ φόβιζε. Ο ὄδηγός μου, ἔνας μικρόσωμος, ἀδύνατος, ἀνθρωπος, πού είχε τίς κινήσει σαύρας, μέ τράβηξε ἀπότομα μπροστά, πρίν ὁ ἀλλος μέ προφτάσει. Δέν ἥθελε νά δώσω στούς ζητιάνους, καὶ τούς φώναξε κάτι στά ἀραβικά. Ο βαρύς, μέ τίς πατερίτεσ, προσπάθησε νά μᾶς ἀκολουθήσει, ἀλλά, ὅταν είδε πώς είμασταν πιό γρήγοροι, ἐγκατέλειψε τήν προσπάθεια καὶ στάθηκε. Τόν ἀκουγα ἀκόμα, γι' ἀρκετή ὥρα, νά βρίζει θυμωμένος, καὶ οι φωνές τῶν ἀλλων, πού είχαν μείνει πίσω του, ἐνώνονταν μέ τή δική του, σέ ἔνα χορικό ὄργης.

"Ενιωθα ξαλαφρωμένος πού τούς ξέφυγα, ἀλλά ντρέπομνοι κιόλας πού είχα μάταια ξυπνήσει τίς προσδοκίες τους. 'Η ἐπίθεση τοῦ μονοπόδαρου γέρου δέν είχε ἀποκρουσθεῖ ἀπό τής πέτρες — πού κι αὐτός καὶ οι πατερίτεσ του τίς γνωρίζαν καλά — ἀλλά ἀπό τή σβελτάδα τοῦ ὄδηγού μου. 'Η νίκη, σ' αὐτό τόν ἄνισο ἀγώνα δρόμου, δέν ἦταν γιά νά τήν περηφανευτεῖς. 'Ήθελα νά μάθω κάτι γιά τό φτωχό μᾶς ἀντίπαλο καὶ στράφηκα, μέ ἐρωτήσεις, πρός τόν ὄδηγό μου. Δέν κατάλαβε λέξη. 'Αντι γιά ἀπάντηση, ἔνα χαζό χαμόγελο ἀπλώθηκε στό πρόσωπό του. Μαζί, ἔλεγε: «Ουί» καὶ ξανά πάλι: «Ουί». Δέν ἥξερα πού μέ ὄδηγούσε. 'Ἄλλα, ή ἔρημος, μετά τήν ἐμπειρία μέ τό γέροντα, δέν ἦταν πιά τόσο ἔρημη. 'Ήταν ὁ νόμιμος κάτοικος τής, ἔνας ἀγροφύλακας τῶν φαλακρῶν λίθων, τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν ἀόρατων δστῶν.

"Ομως, είχα ύπερτιμήσει τή σημασία του. Γιατί, δέν πέρασε πολλή ὥρα, καὶ συνάντησα ἔνα ὀλόκληρο πλήθος πού κατοικούσε ἐδώ. Πίσω ἀπό ἔνα μικρό ύψωμα στρίψαμε, σέ μία γούβα, καὶ βρεθήκαμε ξαφνικά μπροστά σέ μία μικροσκοπική συναγωγή. 'Εξω, σέ ἔνα ἡμικύκλιο, είχαν ἐγκατασταθεῖ καμιά πενηνταριά ζητιάνοι, ἀντρες καὶ γυναίκες ἀνάκατα, βαρεμένοι μέ κάθε ἀναπτηρία κάτω ἀπό τόν ἥλιο, σάν μία φυλή, δημόσιες ὄμαδες, ἀλλά, δέν πολύ χωριμένες ἡλικίες. Είχαν ξαπλώσει στό χώμα, σέ πολύχρωμες ὄμαδες, καὶ τώρα ἀρχίσαν, προσδευτικά, δχι μεταξύ των μαρτυρικών της ζητιάνων, τά χέρια. 'Ομως, δέν

Οι φωνές τοῦ Μαρρακές

θαν πολύ κοντά μου, πρίν πατήσω τό κατώφλι τῆς συναγωγῆς.

Βρέθηκα νά κοιτάω σέ ένα, πολύ μικρό, μακρόστενο χώρο, όπου έκαιγαν έκατοντάδες φτιλία. Ήταν χωμένα σέ χαμηλούς, γυάλινους, κυλίνδρους καί κολυμπούσαν σέ λάδι. Τά περισσότερα ήταν άπλωμένα πάνω σέ τραπέζια, μέ συνηθισμένο ύφος — καί τά έβλεπες, άπό ψηλά, σάν βιβλίο πού τό διαβάζεις. Λιγότερα κρέμονταν άπό τό ταβάνι, σέ μεγαλύτερα δοχεῖα. Στήν κάθε πλευρά τού χώρου στεκόταν ένας άντρας, πού προφανώς άποστολή του ήταν νά κάνει προσευχές. Στά τραπέζια, κοντά τους, υπήρχαν μερικά νομίσματα.

Δίστασα, στό κατώφλι, έπειδή δέν είχα μαζί μου κάλυμμα κεφαλής. Ο όδηγός έβγαλε τό μαύρο σκουφάκι του άπό τό κεφάλι καί μοῦ τό έδωσε. Τό φόρεσα, δχι χωρίς άμηχανία, γιατί ήταν φοβερά βρώμικο. Οι προσευχήτες μοῦ έκαναν νόμα καί προχώρησαν μέσα στά κεριά. Δέν μέ πήραν γιά 'Εβραιο καί δέν έκανα προσευχή. Ο όδηγός έδειξε τά νομίσματα καί κατάλαβα τί έπρεπε νά κάνω τώρα. "Εμεινα μόνο έλαχιστο χρόνο. "Ενιωθα φόβο, μπροστά σ' αύτό τό μικρό χώρο, μέσα στήν έρημο, πού ήταν γεμάτος κεριά, πού ήταν φτιαγμένος άπό κεριά. 'Εκπορεύονταν άπό αύτά μιά ήρεμη χαρά, σάν τίποτα νά μήν είχε τελειώσει δριστικά, δσσ θά έκαιγαν. "Ισως, ήταν αύτές οι τρυφερές φλόγες, τό μόνο πού είχε άπομείνει άπό τούς νεκρούς. "Εξω, όμως, ένιωθε κανείς κοντινή τήν παθιασμένη ζωή τών ζητιάνων.

Βρέθηκα, πάλι, άνάμεσά τους καί τώρα άρχισαν πραγματικά νά κινοῦνται. Συνωστίζονται, έπάνω μου άπό όλες τίς πλευρές, σάν νά μπορούσα εγώ μόνο νά άντιληφθώ τή δική τους άναπτηρία, καί μοῦ τήν έχηγούσαν σάν σέ περίτεχνο, άλλα πολύ βίαιο, χορό. "Επιαναν τό γόνατό μου καί φιλούσαν τό σακάκι μου. Εύλογούσαν, έτσι

μοῦ φάνηκε, κάθε σημείο τού σώματός μου. "Ήταν σάν νά μεταμορφώθηκε ένα πλήθος άπό άνθρώπους, μέ στόματα καί μάτια, μέ χέρια καί πόδια, μέ κουρέλια καί πατερίτσες, μέ όλα όσα είχαν, άπό τά όποια άπαρτίζονταν, σέ ένα προσεύχεσθαι. Τρόμαξα, άλλα δέν μπορώ νά άρνηθώ πώς καί έγω είχα πολύ συγκινηθεῖ καί πώς ολος ό τρόμος γρήγορα χάθηκε μέσα στή συγκίνηση. Ποτέ δέν μοῦ είχαν έρθει, σωματικά, άνθρωποι τόσο κοντά. Ξέχασα τή βρωμιά τους, μοῦ ήταν άδιάφορη, δέν σκεπτόμουν τίς ψειρές. "Ενιωθα πόσο σαγηνευτικό μπορεί νά είναι γιά τόν άνθρωπο νά άφησει νά τόν διαμελίσουν ζωντανό. Αύτό τό φοβερό μέτρο λατρείας μοιάζει νά άξιζει τή θυσία του — καί πώς, τότε, νά μή θεμελιώνει θαύματα.

'Αλλά, ό δόηγός μου φρόντισε νά μή μείνω στά χέρια τών ζητιάνων. Οι δικές του άπαιτήσεις ήταν άρχαιότερες καί δέν είχαν άκόμα ίκανοποιηθεῖ. Δέν είχα άρκετά ψιλά γιά όλους. "Εδιωξε, μέ βίαιες έπιπληξεις καί κραυγές, τούς άκορεστους καί μέ τράβηξε άπό τό χέρι. 'Αφού άφησαμε πίσω τή συναγωγή, είπε, μέ τό χαζό χαμόγελό του, τρείς φορές, «oui», παρ' όλο πού δέν είχα ρωτήσει τίποτα. Παίρνοντας τόν ίδιο δρόμο πίσω, δέν έμοιαζε πιά ό τόπος, ίδιος, σωρός χαλάσματα. "Ηξερα τώρα, πού είχε συγκεντρωθεῖ ή ζωή καί τό φῶς του. 'Ο γέρος άντρας, πίσω άπό τήν πύλη, πού είχε κάνει μέ τόση ένεργητικότητα τόν άγνων δρόμου, πάνω στίς πατερίτσες του, μέ κοιτάζε σκοτεινός, άλλα έμεινε βουβός καί κράτησε τή βρισιά του γιά τόν έαυτό του. Βγήκα άπό τήν πύλη τού νεκροταφείου καί ό δόηγός μου έξαφανίστηκε γρήγορα, όπως είχε έμφανισθεῖ — καί στό ίδιο μέρος. Είναι πιθανό νά ζούσε σέ μία ρωγμή τού τείχους, άπό τήν όποια σπάνια θά έβγαινε. 'Έξαφανίστηκε, δχι χωρίς νά άποδεχθεῖ αύτά πού δικαιωματικά τού άνηκαν — καί γιά άποχαιρετισμό, είπε «oui».

Ἐπιστολές στά "Χρονικά"

- 'Ο τακτικός άλληλογράφος κ. Χ. Χουρζαμάνης, 'Αθήνα, μᾶς γράφει μερικές άπό τίς άναμνήσεις του γιά διαφόρους 'Εβραιούς, τούς όποιους είχε συναναστραφεῖ μέ τήν ίδιότητα τού τραπεζικού ύπαλληλου.

"Στήν Κατοχή έβλεπα πολλούς 'Εβραιούς μέ χριστιανικά όνόματα. Μιά μέρα έων άπό τήν Παλαιά Βουλή μέ συναντά ό Μοντιάνου, ύπαλληλος καπνεμπορικής στήν Καβάλα καί μοῦ παραπονέθηκε γιατί δέν τόν χαιρέτισα πού βρεθήκαμε πλάι - πλάι. «Πώς σας λένε, κύριε», τόν ρώτησα. «Γεώργιος Καμπάς», μοῦ άπαντησε καί γελάσαμε.

Τζίνιτ: «"Έδωσε έντολή στην Τράπεζα της 'Ελλάδος νά πληρώση 50.000, στόν Πέππο Μπενόγλου μέ άντιγραφο. 'Η ταυτότητα τού Μπενόγλου έγραφε τό πραγματικό του όνομα 'Ιωσήφ. Δημιουργήθηκε λοιπόν ζήτημα είσπράξεως. Τού λέγω: «Πέρ στούς 'Αμερικανούς νά τό γράψουν 'Ιωσήφ». 'Αδύνατο, μοῦ λέγει, τό κεφάλι τους νά κόψεις δέν τούς πείθεις δέν είναι τό αύτό. Τοῦ λέγω τότε: «"Άσε νά κάνουμε μιά άπόπειρα καί δτι βρέξει!».

Μέ τό άντιγραφο στό χέρι περνώ μέσα στίς ύπηρεσίες βρίσκω τόν άρμόδιο τού συστήνω τόν Μπενόγλου. 'Υπογράφει τίς άποδείξεις, ζητώ τήν ταυτότητά του, τήν κρα-

τώ έγώ, καί ού ύπαλληλος γράφει τά στοιχεῖα, πάντοτε στά δικά μου τά χέρια ή ταυτότητα.

'Επιστρέφω τήν ταυτότητα στόν Μπενόγλου. Χειρόψίες, τά χαίρω πολύ, καί φεύγουμε, καί άφηνουμε τόν είσπράκτορα πού τόν είχαμε μαζί μας νά κάνει τήν κατάθεση. Φυσικά έδόθησαν καί άλλες έντολές, έγινε ή γνωριμία, καί έτσι γιά τήν είσπραξη δέν χρειαζόταν πιά χρήση ταυτότητας.

Τά ποσά τά μοιράζαμε σ' αύτούς πού έπειστρεφαν άπό τά στρατόπεδα, μέ έπιταγές τής Τζίνιτ, ή διαταγή δικαιούχου μέ άριθμό τατουάζ στό δεξί χέρι ή καί άριστερό, καί δρ. 400 - 500 τό άτομο.

Πρόσκοποι: Οι πρώτοι 'Εβραιοί πρόσκοποι είχαν γραφεί στήν άδο Κριεζώτου, κάτω άπό τό σπίτι τού 'Α. 'Εβερτ, άστυνομικού διευθυντού όπως μοῦ τό είχαν πει. 'Από τήν Τράπεζα τούς δώσαμε ένα κουμπαρά δπου κάθε φορά 350 - 400δρχ., πού μάζευαν έκαμαν κατάθεση καί είχαν μαζέψει περίπου δρχ. 4000. "Ενα πρώι δ Γκιβερούλ Ντετσάβες μέ δύο άλλους άπεσυραν τά χρήματα. «Γιατί, βρέ παιδιά, θά τά φάτε», τόν είπα. «Διέρρηξαν τά γραφεία καί μᾶς κλέψαν τήν γραφομηχανή, θά τήν άντικαταστήσουμε», μοῦ άπαντησαν.

